

Ювенільне море (Море юності)

Андрій Платонов

Андрій Платонов

ЮВЕНІЛЬНЕ МОРЕ

(МОРЕ ЮНОСТІ)

Переклад: Віктор Часник[/cita

День за днем йшов чоловік в глибину південно-східного степу Радянського Союзу. Він уявляв себе паровозним машиністом, льотчиком повітряфлоту, геологом-розвідником, який досліджує вперше безвісну землю, і всякою іншою організованою професійною істотою — аби зайняти голову безперебійною думкою і відвернути тугу від серця.

Він упорався — вже на ходу — відкрити першу причину землетрусів, вулканів і вікової перебудови земної кулі. Ця причина, завдяки кмітливості пішохода, полягала в змінному астрономічному русі земного тіла по небезпечному простору космосу; а саме як тільки, хоча б на мить, земля урівноважується серед розмаїття зіркових впливів і призведе в гармонію весь свій складний коливально-поступальний рух, як зустрічає незнайому умову в киплячому всесвіті, і тоді рух землі змінюється та погашається інерція розігнаної планети, чим призводить земне тіло в здригання, в повільну переробку всієї маси, починаючи від центру і закінчуючи, можливо, пір'ястими хмарами. Таке міркування пішохід вважав не чим іншим, як початком власної космогонії, і знайшов в тому своє задоволення.

В кінці п'ятого дня ця людина побачила вдалині, в площині стомлюючого простору кілька чорних землянкових жител, беззахисно розташованих в порожньому місці.

Поки пішохід поспішав до того поселення, настав морок і в одному житлі запалили світло.

Поселення виявилось садибою: навколо великого двору стояли чотири землебитних будинки і один великий дерев'яний сарай, обвалений по низу землею, в якому різні тварини подавали свої голоси. Біля сараю бігав на рискалі і бушував від злоби собака.

На дворі всюди пахло теплом тваринного життя. Навколо лежав смирний смутний степ, нагрітий денним сонцем, і чоловік, що прийшов, відчув добро тутешнього життя і захотів спати. В одному вікні землебитного житла горів вогонь. Прибулий підійшов до вікна і

побачив літнього чоловіка, який сидів біля лампи і читав через окуляри старовинну книгу в заіржавілий, залізній палітурці. Він повільно шепотів щось тонкими всохлими губами і тяжко зітхав, коли перевертав сторінку, мабуть, знемагаючи своїм враженням від читання.

Пішохід увійшов в низьку кімнату і привітався зі старим читцем.

— Здрастуй, — не поспішаючи відповіла літня людина. —

Устрявати прийшов?

— Ні, — сказав пришелець і запитав: — Що тут таке?

— Тут м'ясорадгосп номер сто один, — сказав той, що читав книгу і, подивившись в сторінку, прочитав звідти якесь чергове старе слово. — А тобі що потрібно? Ти тут, братику, зі своїми питаннями не устрявай!

— А можна мені побачити директора? — запитав прибулий.

— Можна, — відповів неохоче літній чоловік. — Дивись на мене — це я ось директор. А ти думав: директор тут хтось особливий — це ж я!

Пішохід вийняв папір і дав його директору. В папері повідомлялося, що в систему м'ясорадгоспів відряджається інженер-електрик сильних струмів товариш Микола Вермо, який закінчив, крім того, музтехнікум по класу народних інструментів, доти ж він був ряд років слюсарем, годинниковим механіком, шофером і ще дечим, в порядку опробування професій, що вказувало на безвихідну енергію тіла цієї людини, а тепер він мчить в дійсність, заряджений природним талантом і політехнічною освітою. Такою була приблизна тема супровідного відношення, що подав інженер Вермо в радгосп.

Прочитавши документ, директор раптом зрадів і став говорити з гостем на історичну, світоглядну і літературознавчу тему. Він любив усі теми, крім скотарства, і охоче віддавав думку будь-якій далекій перспективі, аби вона знаходилася на сто років попереду або на стільки ж назад.

Директор відчув тепер навіть невелику повагу до культурного службовця з огляду на те, що він не устрявав з думками, а сидить мовчки і слухає.

Тварини давно перестали подавати голоси і задрімали до світанку в своїх скотомісцях. У землебитному будиночку, де сиділи двоє людей, від лампи і висловлених слів стало душно, нудно, і Микола Вермо заснув на стільці проти директора. Собака теж замовк на той час, не отримуючи зі стегу відгону на свою злобу, мабуть, він змирився з відсутністю ворога і заснув в порожньому гарбузі, що замінює йому будку. Цей гарбуз радгосп виростив рік тому назад, щоб показати

його на районній виставці як експонат агрономічної старанності. І дійсно, гарбуз отримав премію, а потім з того гарбуза вибрали внутрішність і зробили з нього собачу будку, оскільки кухарки радгоспу відмовилися обробляти для харчування такі занадто потужні овочі.

— Ти не бачив нашого гарбуза? — запитав директор у Вермо; але Вермо спав. — ти б глянув: велика рослина! Корисна площа нашого гарбуза — половина квадратного сажня. У нас на далекому гурті цілих сто штук таких видовбаних гарбузів: в них сплять доярки і гуртоправи. Я цілу житлокризу цими гарбузами вирішив ... Ох, ти спиш вже? Ну спи, бідна людина, а я ще почитаю ...

І директор знову заглибився увагою в старовинну залізну книгу, що викладала історію Івана Грозного, приклавши до голови, що задумалась та засумувала, кілька пальців правої руки.

Через півгодини прибулець — молодий чоловік прокинувся від незручності і задивився в обличчя директора.

— Що ви таке? — запитав Вермо. — Я ж, може бути, зумію відобразити вас в звуці: я музиці навчався.

— Відобрази, — з потішанням погодився директор. — Я Адріан Умрищев: я повинен у тебе звучати потужно. Адже я припускаю потрапити в вічний штатний список історії як моральна і розумно-культурна особистість перехідної епохи. Тому ти створи мене якомога густіше і веди по музиці басом. Я люблю оркестри! Ти що думаєш, — змінив голос Умрищев, — чи мені з руки тут сидіти серед тварин?

— А хіба ні? — здивувався Вермо.

— Ні, — зітхнув Умрищев. — Я тут опинився як "нез'ясований". Як з'ясуєся, так зникну звідси назавжди. Ти можеш чи ні скласти у вигляді будь-якого шуму тугу неясності?

— Можу, напевно, — пообіцяв Вермо, відчуваючи марення життя від своєї втоми і від цієї людини.

Умрищев став висловлюватися, як він довгий час служив за різними постан в далеких областях Союзу Рад і Союзу споживчих товариств, а потім повернувся в центр. Однак в центрі вже встигли забути його значення і характеристику, так що Умрищев став як би неясний, нечіткий, персонально чужий і навіть дещо небезпечний. До того ж нові обставини, що склалися за час відсутності того ж Умрищева, утворили в системі таке співвідношення сил і людей, що Умрищев опинився круглою сиротою серед цієї течії нових умов. Він побачив після повернення незнайомий світ секторів, секретаріатів, груп відповідальних виконавців, єдиноначальності і відрядної оплати,

— тоді як, їдучи, він бачив світ відділів, підвідділів широкої колегіальності, світ нарад, планування безвісних часів на тридцять років вперед, світ натоплених канцелярських коридорів і установ такого глибокого і всебічного продумування питань, що для вирішення їх потрібна вічність — назавжди забуту тепер старовину, в якій спів колись опортунізм. Марно зітхнувши, Умрищев пішов в секторну мережу свого відомства і став з'ясовуватися; його слухали, оглядали лице, читали пошепки документи і списки стажу, а потім робили здивований, напружений вираз в очах і говорили: "Нам все ж щось не дуже ясно, необхідно децю додатково з'ясувати, і тоді вже ми спробуємо винести якесь більш-менш певне рішення ". Умрищев відповів, що він цілком ясний відповідальний працівник і всі достовірні документи при ньому в наявності. "Все ж достатньої ясності про вас для нас поки не існує, будемо пробувати намагатися з'ясувати ваш стан", — відповідала Умрищеву установа.

Таким способом Умрищев був як би демобілізований з чинного радянського апарату і потрапив в спеціальний склад нез'ясованих. У тій установі, яка завідувала Умрищевим, нез'ясованих людей скупчилось вже цілих чотири сотні одиниць, і всі вони були зараховані в резерв, приведені в бойову готовність і поставлені на пристойні оклади. Разів зо два-три на місяць нез'ясовані приходили в установу, отримували платню і питали: "Ну як, я не з'ясований ще?" — "Ні, — відповідали їм з'ясовані, — все ще поки що немає про вас достатніх даних, щоб дати вам якесь призначення, — будемо пробувати з'ясовувати! " Вислухавши, нез'ясовані йшли на волю, відвідували пивні, співали пісні і буяли вільними, відпочивши силами; потім вони, зібрані з різноманітних міст республіки і навіть із закордонної служби, йшли в гості один до одного, читали вірші, проголошували гасла, заспівували улюблені романси, і Умрищев, згадавши зараз той безповоротний час нез'ясованості, заспівав на повний голос романс в тиші м'ясного радгоспу:

У житті все хистке і примхливе,
дні біжать, ніхто їх не поверне.
Нині свято — завтра буде трина,
Непомітно старість підійде.

Колись нез'ясовані величезним хором співали цей романс в буденний час і витирали очі від сліз і туги бездіяльності. Саме цей романс вони сердешне любили і гриміли його в усі голоси десь серед робочого дня. Після збіговиська нез'ясовані розходилися хто куди міг: хто вже мав кімнату, хто жив десь з милості, а найбільша кількість розходилося по галузевим установам свого відомства; в цих

установах нез'ясовані ночували і приймали коханок, — один з нез'ясованих встиг вже настільки закохатися в якусь співробітницю, що від ревнощів поранив її після занять чорнильницею місцевкому. Крім того, нез'ясовані дзвонили по казенним телефонами між собою, грали в шашки з нічними сторожами, читали від скорботи архіву і писали листи родичам на бланках відношень. Ночами нез'ясовані падали зі столів, тому що бачили страшні сни, а вранці вдягалися скоріше до приходу службовців, вимітали сміття і йшли в буфет їсти перші бутерброди. Коли ж, бувало, зовсім обвикали, нез'ясовані йшли в сектори кадрів, до яких вони були приписані, і питали уповіьненими голосами, вже боячись потай, що їх нарешті з'ясували і припишуть призначення: "Ну як?" — "Та поки що ніяк, — відповідає, бувало, сектор. — Ось у вас є в справі довідка, що ви один місяць хворіли — треба з'ясувати, чи немає тут чого більш серйозного, ніж хвороба ". Нез'ясований йшов геть і, щоб прожити скоріше службовий час, коли його нічліжна установа заселена штатами, заходив в усі вбиральні і не поспішав залишати їх; вийшовши ж звідти, читав суцільно попутні стінгазети, придумував свої гадки щодо порушених питань, а іноді давав навіть свою власну замітку про який-небудь помічений непорядок як одиничне явище. Деякі нез'ясовані перебували в своєму становищі до року; таким говорили, що ось уже скоро вони поїдуть на роботу: залишилося тільки з'ясувати, чому вони не сигналізували своєчасно про якусь небезпеку відставання, коли ще були в минулому на постах, або — чому нізвідки не видно, що він не піддавався будь-яким місцевим стягненням за відповідними лініями, — чи нема тут прихованих ознак кумівства: саме в тому, що послужний список надто непорочний. Нез'ясований починав вже серйозно і, головне, тоскно усвідомлювати, що він й справді сумутний, нез'ясований і виразно згубний чоловік: щось в ньому є таке приховане і шкідливе, об'єктивно очевидне, а особисто невідоме. Він йшов тоді з горя в бухгалтерію доводити, що два місяці не користувався вихідними днями і, отримавши за них компенсацію, прямував до друзів і товаришів пити пиво і співати романси серед дня. Один з нез'ясованих вже настільки полюбив свою волю і безвідповідальність, що коли його дійсно кудись призначили — суворо відмовився. Він тихо повідомив про свою глибоко приховану хворобу, яку він навіть сам не відчуває, але яка, проте, в ньому знаходиться. Йому відповіли, що приховування хвороби є та сама симуляція, а за симуляцію — суд; і цей нез'ясований як би зійшов згодом трохи з розуму.

Сам Умрищев звільнився від нез'ясованості лише випадково: він вийшов якось в нудний день з установи і зауважив, що якийсь чоловік

покликав помахом руки машину. Машина до нього під'їхала, і чоловік сів в неї для поїздки. "Слухай, — сказав тоді Умрищев, — підкинь-но і мене кудись" .— "Чому?" — перейнявся з машини чоловік. "Тому що я член союзу і ти член: ми ж товариші!" Чоловік в автомобілі спочатку задумався, а потім сказав: "Сідай"; в дорозі ж він задумався ще більше, наче згадав щось просте, що тягне за собою, як пічної дим над теплим колгоспом взимку.

Незнайомий чоловік привіз Умрищева до себе в гості: дружина-комсомолка дала обом прибулим обід і чай, а потім чоловік-начальник вислухав на повний шлунок і сонну голову біду Умрищева. Дружина при цьому почала кустарно точити чоловіка, що він є найгірший вид опортуніста, що він потуральник рвацтва і заражений гнилим лібералізмом, — якщо так буде продовжуватися, вона не зможе з ним жити. Чоловік знітився від чутливого сорому, тому що в словах дружини була істотна правда, а на ранок він дав Умрищеву призначення в м'ясорадгосп, щоб людина довияснилася на практичній роботі. Заодно чоловік комсомолки розверстав весь резерв нез'ясованих і віддав до суду десять службовців свого відомства, щоб вони мали нагоду отямитися від своїх справ. Увечері ж, доповівши дружині, чоловік отримав від останньої той ударний поцілунок, який він завжди вважав за краще мати.

Чим більше пояснював Умрищев свою течію життя, тим сумніше ставав Вермо; навіть з рота старого, завдяки його втомленому диханню, виходила нудьга старості і сумніву. Світлі очі Вермо, темніючи від щастя і бліднішаючи від печалі, зараз стали видними наскрізь і порожніми, як неіснуючі. Прибулий пішохід брав участь в пролетарській насназі життя і разом з кращими друзями нагромаджував за допомогою творчості і будівництва речовину для тієї радості, яка стоїть в висотах нашої історії. Він уже мав, як мільйони інших, передчуття загального майбутнього, передчуття, яке наповнювало його серце надлишкової силою, — він міг відчувати навіть мертве, навіть основну причину землетрусу і вулканічних сил, але ось сидів перед ним старий чоловік, який не здійснював на нього ніякого відчуття, мов жив раніше початку літочислення. Бути може, тому Умрищев так охоче читав Івана Грозного, тому що ясно усвідомлював негоду свого життя — адже всі вороги зараз свідомі — і глибоко, хоча і чисто історично, поважав доцільність татарського ярма і розумно не хотів устрямати в залізний самоплив історії, де йому неодмінно буде відхоплена голова.

Ніч, втрачаючи свій сенс, закінчувалася; за вікном землебитного житла вже почав животіти день, і небо вкрила блідість світанку:

сира і виснажена, усюди лежала ще нічим не видатна земля, і лише де-не-де на ній стала ворушитися і скрикувати різнохарактерна живність.

Вермо сидів нерухомо: він бачив ранню блідість світу в вікні і слухав сум'яття життя, що починалося. Однак це не був той наспів майбутнього, в який він безперервно і марно вникав, — це був звичайний шум століть, щасливий на зорі, але байдужий і безвідрадний згодом.

Умрищев, втративши інтерес до гостя, знову приступив до свого повільного читання старовини, іноді посміхаючись якому-небудь старому жарту, а іноді витираючи сльози співчутливої печалі, тим більше що він зустрів опис того сумного факту, як одного разу, при воцаріння Грозного з неба пішов кам'яний і дрібнозернистий дощ, через що чимало трапилося пошкодження тодішньому історичному населенню.

— Ось були люди і події, — сказав Умрищев, втішаючись книгою, і став читати вголос: — "Цар Іван захотів одного разу на святки, маючи добре самопочуття, встановити в Китай-городі баловство їжею. Для чого він вказав боярину Щекотову привести звідки б не було в той Китай-город до 70 збитеничків, 45 Харчевників, 30 Крупенників, 14 обжарщиків та іншу харчову силу по одному або по двоє людей на кожну сортову їжу. Але люди торгові і промислові відкупилися від тієї милості, щоб не потикатися в невипробуване, а змовилися між собою їсти до смерті добрі домашні щі або тюрю". — Умрищев тут відринувся з свого читання і задоволено посміхнувся:

— Так у нас в один районний центр потрібно більше харчовиків, ніж на весь Китай-город: мінімалісти були, чорти, одну тюрю любили!

Микола Вермо вже давно скучив біля цієї неясної людини і встав, щоб піти геть, тим більше що на дворі вже розгорявся новий день, а тут горіла лампа.

— Ну, я піду, — сором'язливо сказав Вермо. — До побачення.

— Іди і не устрявай, — відповів директор. — Чим старина сама себе пережила: вона не потикалася! .. Іди, а то мені теж незабаром треба поїхати декуди: обламати роги устряючим ...

Після відходу інженера Умрищев взяв з-під столу наступну книгу і зацікавився нею. Це була "Торгівля прядивом в Шацької провінції — в 17 столітті". Він і пеньку любив, і шерсть, і пшоно, і побут мещерських і мордовських племен в Моршинському краї, і чорне дерево в річкових глибинах, і млосність старовинних дівчат перед весіллям — все це повністю спантеличувало і хвилювало душу Умрищева; він

намагався досягнути таємниці і нудьги історичного часу, все більше доводив самому собі, що віковічні пристрасті-страждання відбуваються через те, що люди ведуть себе малолітнім чином і всюди невпинно устряють, порушуючи розміри спокою.

* * *

Вермо вийшов на сонце і не поспішаючи пішов через центральну садибу на далекі гурти. Босі доярки вже несли відра з молоком, крокуючи по землі товстими ногами; на порозі нічліжної світлиці сидів немолодий пастух, — він їв щось з чашки на колінах і поглядав на доярок, на незнайому людину і на віддалені пасовища, де йому доведеться пробути весь день і багато уявляти, внаслідок того що пастуху на цілині мало роботи і весь час думається різне в голову.

Разом з ним з радгоспу вийшла молода жінка і пішла з ним ненавмисно поруч. Вона була трохи приваблива, але, мабуть, проста і довірлива, так як йшла і розглядала людину об'єктивно, як річ, ще не відчуючи до нього ні ворожнечі, ні любов'язності. А Вермо вже соромився її як чоловік, у якого серце завжди живе під напором любові, що накопичилася і який, не зазнавши ще, можливо, жінки, вже боїться зникнути в невідомому напрямку своєї пристрасті, неухважно зберігаючи себе для вищої долі. Але потай, важким серцем, Микола Вермо міг любити людей відразу, тому що тіло його було вже заздалегідь переповнене безвихіднім життям. Він оглянув в останній раз жінку — вона дійсно зараз добра і хороша: чорне волосся, дозріле в жаркому степу, покривало її голову і наближалося до очей, блищало впевненим світлом свого почуття існування; її скромний рот, трохи відкритий (від уваги до стороннього), показував міцні зуби, які потемніли без порошку, і груди дихали просторо і терпляче, готові годувати дітей, притиснути їх до себе і любити, щоб вони вирости. Вермо змужнів від хвилювання, його сором'язливість пройшла, і він сказав жінці хрипким, не своїм голосом:

— Як нудно буває жити на світі!

— Чому нудно? — промовила жінка. — Нам теж ще невесело, але вже не нудно давно ...

Інженер зупинився; супутниця його також далі не пішла, і він знову нерухомо розглядав її — вже всю, бо і тулуб людини містить її сутність.

Очі цієї жінки були зараз ясні і обережні: безлюддя лежало позаду її тіла, — світлий і порожній світ, вся якість якого зберігалася тепер в цій невеликій людині з чорним волоссям. Жінка мовчки стояла перед своїм дорожнім товаришем, не розуміючи або з хитрості.

— Нудно від того, що не збуваються наші почуття, — глухо

промовив Вермо в величезному і сонячному просторі, покритому димом пастуших вогнищ. — Дивишся на будь-яке лице, навіть невідоме, і думаєш: товариш, дай я тебе поцілую. Але він відвернеться, — не скінчилася, каже, класова боротьба — куркуль заважає торкнутися нашим устам ...

— Але він не відвернеться, — відповіла жінка.

— Ви, наприклад? — запитав Вермо.

— Я, наприклад, — сказала жінка з радгоспу.

Вермо обійняв її і довго тримав при собі, відчуваючи теплоту, слухаючи шум працюючого тіла і підтверджуючи самому собі, що світ його уяви схожий на дійсність і горе життя мізерно. Ретельно все усвідомлюючи, Вермо близько подивився в обличчя жінки, вона закрила очі, і він поцілував її в рот. Потім Вермо переконався ще раз в істинності свого стану і, стиснувши злегка людину, вже хотів відійти в сторону, зберігаючи набуте щастя, але тут жінка сама притримала його і вдруге поцілувала.

— Устряєш вже? — сказав засмучений і забутий голос з боку.

Поки двоє людей дивилися один в одного, під'їхала верхи третя людина — Умрищев і заздалегідь засміявся такому явищу: поцілунку в степу.

— Вона мені дуже сподобалась! — відповів Вермо, і йому знову стало нудно від імені Умрищева.

— Ну і нехай сподобалася, а ти не лізь! — порадив Умрищев. — Тобі подобається, а ти в сторону відійди, — так твоє ж добро ціліше-то буде: ти подумай ...

— Проїжджай, Умрищев, — сказала жінка. — На гурті доярка вдавилася: я з тобою рахуватися прийду!

— Ну-ну, приходь, — охоче погодився Умрищев. — Тільки в жіночу психіатрію я сунутися не буду.

— Я тебе сама туди всуну — назад не вилізеш, — сказала жінка, обіцяючи голосом.

— Не сунуь, жінка! — відповів Умрищев. — П'ять років в партії без замітки поперебував того, що не устрявав в сторонні справи і чужі міркування, ще двадцять поперебуваю — до самого комунізму — без жодної родимки проживу: заспокойся, Босталоева Надія!

Умрищев тут же поїхав, а жінка, Надія Босталоева, ще постояла, думаючи вже не про свого найближчого товариша, а про мертву доярку, але очі її були все такими ж, як і під час дружби з Вермо.

По дорозі до гурту інженер дізнався, що його попутна подруга працює секретарем гуртового партосередку і їй тут важко, іноді

болісно, часто страшно, але вона не може зараз жити будь-яким легким життям в нашій країні трудного щастя.

Босталоева йшла вперше на цей гурт; до того вона працювала на іншому гурті, але тепер тут стало занадто тяжко і складно, — колишній секретар на тутешньому гурті занепав духом, і комітет партії послав сюди — в "Батьківські Дворики" — Надію Босталоеву, щоб розбити і довести до гробової дошки діючого класового ворога.

* * *

Гурт "Батьківські Дворики" знаходився в руслі давньої річки, висохлої років тисяча тому. Два землебитних житла становили притулок гуртівників на зимовий час, а для укриття від літньої негоди лежали по навколишньої степу величезні видовбані гарбузи.

Судячи з ландшафту, наскільки вистачало зору, гуртова база була розташована розумно і зручно: рівно і спокійно лежала земля на десятки видимих верст, наче заснула навіки, беззахисна і відкрита зимовому холоду і всім безлюдним вітрам; лише по одному місцю та земля мала запале положення, і там було слабке затишся від вихорів негоди — це був слід, проритий давньою і бідною рікою, тепер задутий суховіями, похованою наносами до останнього знесиленого джерела, замовклою назавжди. Але пам'ятники річки, у вигляді піщаних виносів, ще лежали на гуртовій садибі, і для їх зарощення в пісок були посажені прутья шелюги і верболозу, а між тими прутами і самородними лопухами лежали нічліжні порожні гарбузи великого розміру.

Посеред гуртового місця знаходився зрубований колодязь, і дві жінки безупинно витягали ручною силою воду з глибини землі і відносили її в бак — для пиття людям і тваринам.

Ті "Батьківські Дворики" мали облікове число корів — чотири тисячі, не рахуючи биків, коней, волів і різної дрібної підспорної живності в формі кроликів, овець, курей і інших істот. Стало бути, сам той гурт становив з себе вже потужний м'ясорадгосп і був надійним джерелом м'ясної їжі для пролетаріату.

Коли Вермо і Босталоева тільки прийшли на гурт, Умрищев там уже панував і перевіряв всі елементи господарства, які траплялися йому назустріч. По боках Умрищева ходили двоє людей — завідувач гуртом зоотехнік Високовський і старший гуртоправ Афанасій Божев.

— Ви повинні вести себе, як дві мої окремістості, — говорив їм Умрищев на ходу, — і бездирективно нікуди не устрявати.

— Нам це, Адріан Пилипович, зрозуміло: адже обстановочка метушлива! — Залюбки і навіть щасливо відповідав Божев, а сам посміхався всім своїм чистим і чесним обличчям, на якому приємно

знаходилися два доброзичливих ока степового світлого кольору.

Високовський мовчав. Він любив худобу саму по собі і давно збирався піти працювати в область племінного тваринництва, щоб виховувати худобу для народження потомства, а не для вбивства; він був худий по тілу, може бути, тому що більше їв молоко, ставкову рибу, кашу і рідко брав яловичину, і знав свою науку з похмурою точністю — бачив в будь-якій тварині не тільки вагу і продуктивність, але одночасно і суб'єктивний настрій. За це його любили в скотарському об'єднанні і платили йому великі кошти, які він, не маючи рідних, витрачав на балування любимої худоби; наприклад, він набував вовняний матеріал і сам шив панчохи на зиму для кроликів, пригощав биків солоними пампушками, побудував скляну теплицю пічного опалення, з тим щоб там росла взимку свіжа кормова трава для підростаючих телят, яким вже набридло молоко, — і ще багато іншого вчинив Високовський заради любові своєї до справи.

Між тим Умрищев здійснював свої зауваження по гурту. Вийшовши в пекарню, він спробував хліба і сказав ближнім підлеглим: "Пекти смачніший хліб". Всі погодилися. Вийшовши назовні, він раптом задумався і вказав Високовському і Божеву: "Серйозно продумати всі форми і недоліки". Божев зараз же записав ці слова в свою книжку. Побачивши якусь людину, що тихо йшла стороною, Умрищев вимовив: "Посилити трудову дисципліну". Тут щось завадило Умрищеву йти далі, він став на місці і показав в землю: "Зірвати билінку на пішохідній стежці, а то б'є по ногах і заважає зосередитися". Божев нахилився було, щоб відразу знищити билінку, але Умрищев зупинив його: "Ти відразу в справу не лізь, ти спочатку запиши її, а потім вивчи, — я ж кажу принципово: не тільки про цю билінку, а взагалі, про всі билінки в світі ". Божев спішно записав, а Високовський йшов поруч, нічого не кажучи і не роблячи. Незабаром на стежку вибіг кролик і від раптового жаху не міг бігти і став на задні ноги, звернувши обличчя прямо до людей.

— Гарна тварина! — оцінив Умрищев кролика.

— Так, воно нічого: воно миле, Адріане Пилиповичу! — погодився Божев.

Неподалік показалася свиня; вона підійшла до Умрищева і покрутила біля нього хвостом, що також сподобалося Умрищеву, і він схвалив цю тварину.

Але зате, прийшовши до службового кабінету Високовського, Умрищев відразу відчув лють. Справді — в кабінеті було кругом нечисто, були сліди і залишки якихось величезних тварин, ніби сюди

приходили у справах бики, пригинаючись в дверях; папери лежали під пляшками з сечею хворих корів, стіни не мали оздоблення і були покриті рваними підсумковими даними, і на стільці біля столу сидів, як відвідувач, підсвинок.

— Це ж державна зрада! — вигукнув Умрищев в кабінеті. — Ви весь авторитет нашого керівництва роняєте вниз! — закричав він у напрямку до Високовського. — Вас скотина тут не поважає, а ви цілим штатом хочете керувати! За такі кабінети треба геть з відміткою звільняти!

— Тихіше, начальник, — попросив Високовський, — говорите неголосно; я вас почую все одно.

— Вас би треба гідрометеором по голові, — тихіше сказав Умрищев, — щоб ви відчули щось.

— Гідрометеор — це дощ, товариш Умрищев, — байдуже заявив Високовський.

— Я маю на увазі той дощ, — пояснив Умрищев, — який йшов за Івана Грозного — кам'яний, історичний дощ!

Слідом за тим Умрищев велів Божеву покликати гуртового коваля Кемалю, убогого глухонімого рахівника Тишкіна, профуповноваженого, стареньку Федератівну, а заодно і Босталоєву з інженером-музикантом, що чогось з'явився. Умрищев любив іноді зібрати, як рідню, підлеглий апарат в купу і поговорити з ним по душам, не складаючи порядку денного.

* * *

Босталоєва увійшла в своє нове житло, а Вермо зупинився біля входу. Це було тимчасовий гуртожиток, побудований з землі і покритий для міцності дерном.

На правій половині земляний світлиці лежали уві сні втомлені доярки і телятниці, а наліво хропли пастухи, водоноси, колодязники, злучники, студенти-ветеринари та інші професії; деякі ж сиділи на долівці і писали листи далеким товаришам або читали книги, креслили зображення і думали, опершись на руку.

Тут же, в сінях гуртожитку, на великому столі для гурткових занять лежала мертва людина. Вона була покрита червоним сукном, але одна невелика стара жінка трохи відкрила сукно в головах мерця і гладила вільною рукою чиєсь схолонете обличчя.

— Це Айна? — запитала Босталоєва у тій застарілої жінки.

— Та — то хто ж! — дратівливо відповіла бочкоподібна старенька і обернулася своїм обличчям, схожим на блюдцевидне озеро.

Вермо підійшов з боку і задивився на покійницю. Смаглява дівчина, напевно киргизка, лежала горілиць з постарілим сумним обличчям і

відкрила рот від останньої слабкості. Босталоева трохи підняла покривало на покійниці і стала обмацувати своєю рукою тіло Айни, ніби розшукуючи сліди смерті і таємне місце загибелі людини. Інженер так само близько нахилився над померлою; він побачив опухле від жіночності тіло, що вже накопичувало запаси для майбутнього материнства, і терплячі робочі руки, без сили складені на животі; Вермо розгледів полотно сорочки, яке повсюдно видавали ударницям, і відчув запах ще збереженого поту та інших відходів важкого життя, що вже змовкнуло; але смерті ніде не було помітно.

Тоді Босталоева відвернула воріт на горлі Айни, і всі побачили темний рубець навколо шиї, що запікся, — слід від линви, яка перерізала горло і спалила дихання цієї дівчини.

Тут прийшов Афанасій Божев і покликав Босталоеву з інженером на нараду.

— Адже мільярди різних людей померли намарне, сказав Божев. — Що ж ви одну-то стоїте жалієте! Хіба мало на світі жителів залишилося! .. Жалійте хоч мене, якщо в вас гнилий лібералізм бушує!

— Всіх жаліти не потрібно, — заявила бабуса, що була тут, — багатьох потрібно вбити ...

Сказавши це, літня робітниця відвернула від горя своє обличчя, і всі промовчали, не розуміючи значення її речі, а потім пішли на гуртову нараду.

Коли Божев привів Босталоеву і Вермо, Умрищев вже давно говорив, сам не розуміючи про що, а тільки відчуючи щось добре. Він розвивав перед присутніми різні картини заходів, наприклад, пропонував так організувати всі гуртові роботи, щоб кожен вже мовчав постійно, робив по раз запущеному порядку свою вузьку, мирну справу і ні в що не устрявав.

— Кожному трудящому треба дати в його власність невелике царство праці — нехай він копається в ньому безперервно і буде вічно щасливий, — розвивав Умрищев вголос свою уяву. — Один, наприклад, чистить скотомісця, інший лагодить по степу зрубів колодязі, третій просто куштує молоко — яке скисло, яке ні, — кожен робить планово свою справу, і нікуди йому більше не треба устрявати. Я вважаю, що така установка дасть можливість схаменутися мені і всьому керівному персоналу від поточних справ, які перестануть на той час текти. Пора, товариші, соціалізм зробити не суєтою, а турботою мільйонів.

Збори мовчали; старенька Федератівна вже зажурилась, опершись на коричневу руку; вона знала, що їй думати, і дивилася на Умрищева, як на підлого.

— Що тут таке? — запитала Босталоева. — Що ми обговорюємо і яка порядок денний?

— Я нічого не розумію, — зі стриманою ворожістю пояснив Високовський, — зверніться до товариша директора: він повинен знати.

Високовський, зневажаючи Умрищева, починав поширювати своє холодне почуття вже набагато ширше, може бути, на весь керівний персонал радянського скотарства, Босталоева це зрозуміла.

— А тепер слухайте мене далі, — говорив Умрищев. — Є ще різні невизначені питання, вивчені мною за старовинною і по радянській пресі. У грабарів діти народжують навесні, у вальників — серед літа, у гуртоправів — до осені, у шоферів — взимку, монтажниці відбуваються до березня місяця, а доярки в березні тільки починають; пізно-пізно, голубоньки, починаємо — адже влітку носити жарко буде! ..

— Та що ти сумуєш-то все, батюшка: то жарко, то тяжко, — осердилася старенька, — та ми витерпимо!

Умрищев тільки тепер звернув свій погляд на ту стареньку, і раптом все його задумане обличчя зробилося ласкавим і поблажливим.

— Старе-е-нька! — сказав він з глибоким співчуттям.

— Дід— ок! — настільки ж ласкаво промовила старенька.

— Ти що ж — існуєш?

— А що ж мені більше робити, батюшка? — детально говорила бабуся. — Звикла і живу собі.

— А тобі нічого, чи не дивно жити-то?

— Та мені нічого ... Я тільки інтервенції боюся, а більше нічого ... Безсоння ще мучить мене — по всій республіці громовень, стукотень йде, хіба тут заснеш!

Тут Умрищев навіть здивувався:

— Інтервенція ?! А ти знаєш це поняття? Що ти в усі слова сунешся? ..

— Знаю, батюшка. Я все знаю — я культурна бабуся.

— Ти, напевно, Кузьмівна?! — здогадувався Умрищев.

— Ні, батюшка, — відповіла бабуся, — я Федератівна. Кузьмівною я вже була.

— Так ти, може, формально тільки культурною стала? — дещо сумнівався Умрищев.

— Ні, батюшка, я по совісті, — відповіла Федератівна.

Умрищев встав на ноги і сердечно розчулився.

— Дай я тебе поцілую! Ніжна моя, наукова старенька! — говорив

Умрищев, цілуючи Федератівну кілька разів. — Нікуди ти не устрявала, дожила до старості років і стала ти, як боєць, проти всіх стихій природи!

— І проти класового ворога, батюшка! — поправила Федератівна. — Проти тебе, проти Божєва Афанаса і проти ще будь-кого, хто з'явиться ... Адже я все кругом бачу, я в усе лізу, я всім тут заважаю! ..

— Говори, бабуса, — зраділо попросила Босталоеєва. — У нас порядку денного немає, а ти факти знаєш!

— Так то наче я фактів не знаю! — зволікала Федератівна. — Я всю республіку люблю, я день і ніч ходжу і мацаю, де що є і де чого немає ... Та без мене б тут давно мужики-одноосібники всіх корів своїх мерзенних на наших обмінiali, і не дізнався б ніхто, а хто і провідав би, так мовчав вже: ай йому шкода нашу федеративну республіку?! Йому себе шкода!

Босталоеєва в той час дивилася на Миколу Вермо; інженер все більш бліднув і хмурився — він боровся зі своїм відчаєм, що життя нудне і люди не можуть побороти свого нікчемного божєвілля, щоб створити майбутній час. Коли почав говорити Божєв задушевно, з відкритим і чесним обличчям і з милими очима, що світяться пролетарської ясністю, — Вермо заслухався одних звуків його голосу і був задоволений, але потім, коли відчув весь сенс хитрості Божєва, то відвернувся і заплакав. Федератівна, що була близько, підійшла до інженера і витерла йому очі своєю сухою долонею.

— Буде тобі, — сказала старенька, — хіба вже капіталізм настає: душа з радянською владою розлучається. Ми їх кокнемо: висохни очима-то.

Збори сиділи в спантеличеному вигляді. Одна Босталоеєва посміхнулася і захотіла дізнатися, в чому Умрищев і Божєв каються: адже звинувачення їх бабусею Федератівною голослівне, вона, можливо, незадоволена не класовими фактами, а лише старістю своїх років.

Божєв в мовчазному розлюченні стиснув зуби в роті: він відразу зрозумів, яку болісну помилку він зробив, злякавшись звинувачення старої з її щербатого рота — адже дійсності насправді ніхто тут не знає. Умрищев ж думав безмовно для самого себе: "Все життя вчився не потикатися, а тут ось сунувся з покаєнням — і пропав! Ну хто тобі директиву сунутися дав — скажи, будь ласка: хто? Жив би собі мовчки і убого, як інші два мільярди живуть! "

Божєв, засміявшись, запропонував всім перейти до поточних справ, оскільки бабуса Федератівна чудово розуміє, що єдиним

бажанням його і Умрищева було зробити приємність заслуженої радгоспної бабусі і, отже, не перечили їй. Це ж ясно — це ж було зроблено заради поваги до трудового стажу Федератівна, але зовсім не заради якої-небудь ідейної серйозності.

Умрищев ж понуро промовив, що помилитися він давно не може, оскільки для оперативного здійснення помилки треба все ж сунуться кудись або в щось, а він давно вже ні до чого не торкається, особливо до питань світогляду.

— Товариші, на дворі, поки ми сидимо, настав тим часом вечір, — сказав на завершення Умрищев. — Подивіться, як це досить добре. Подивіться потім на цю радянську стареньку (він показав на Федератівну), хіба це не вечір капіталізму, злився на півночі з зорею соціалізму? І хіба не приємно сказати нашій Федератівни, цієї доброї тітоньки всього майбутнього і тещі всього минулого, словесну милість? Нехай вона втішається по-пустому на старості років!

Тут Федератівна як була, так і схопила Умрищева за відросла бороду, на що Умрищев навіть не скрикнув, вирішивши вже зазнати все це, як найдешевшу муку, а Божев моментально обійняв всю стареньку — з одного боку, для ласкавого заспокоєння, з іншого — для захисту Умрищева. Але Федератівна, обернувшись, вдарила долонею по обличчю Божєва, а він не посмів образитися. Вночі ж, врахувавши епоху, Божєв знищив всі нічліжні гарбуза, щоб поліпшити тим самим своє політичне становище і послабити чергову негоду життя.

* * *

На наступний день доярку Айну понесли в труні два вихідних пастуха. За її труною йшла подруга – профуповноважена, що проводжала тіло, незважаючи на неплатіж Айною членських внесків; тут же знаходився коваль Кемаль, який зітхав весь час від якоїсь нечленороздільної сили; потім рухався Умрищев з Божєвим, і в стороні від усіх йшла Надія Босталоева, тримаючи за руки Мемеда, малолітнього брата Айни. Попереду труни йшов Вермо. Один скотар мав хроматичну гармонію і дав її Вермо, щоб музика супроводжувала загиблу.

До могили було далеко — версти дві. Друг Айни, коваль Кемаль, вибрав для поховання сухе піщане місце і викопав там могилу, щоб дівчина побільше пролежала цілою.

Коли вийшли подалі, Микола Вермо зіграв по слуху "Апасіонату" Бетховена; протягом гри він відчував радість і перемогу і бажав помститися всьому світу за беззахисність людини, яку несли мертвою слідом за ним. Істота життя, нещадне і ніжне, хвилювалося в музиці, тому що вона ще не досягла своєї мети в

дійсності, і Вермо, усвідомлюючи, що це таємна напружена істота і є більшовизм, йшов зараз щасливим. Музика виконувалася тепер не тільки в мистецтві, але навіть на цьому гурті — працею бідняків, зібраних з усіх безнадійних просторів землі.

З пустого неба сонце висвітлювало землю і проходження людей; білий пил еолових пісків мчав в атмосферній висоті вихором, якого внизу було не чутно, — і сонячне світло доходило до земної поверхні невиразним і стомленим, як крізь молоко. Спека і нудьга лежали на цьому Аралокаспійському степу; навіть корови, що вийшли годуватися, стояли в розпачі серед такої сумної дії природи, і невідоме марення відбувався в їх розумі. Вермо, який миттєво перетворював зовнішні факти у своє внутрішнє відчуття, подумав, що світ треба змінювати якомога скоріше, тому що і тварини вже сходять з розуму. У цьому пригніченні Вермо запитав у Босталоевій, що їй вважалося, коли він грав.

— Мені представлялася якась битва, — як ми з куркульським класом, і музика була за нас! — відповіла Босталоева.

Вермо зіграв далі свій твір, що включав надію на те, що наближається день життя, коли останній стерво буде убитий на землі. Вермо завжди не так хотів радісної долі людства — він не намагався її уявляти, — скільки вбивства всіх ворогів, що творять зло для трудящих людей.

Тому його музика була проста і болісна, близька по виразності до вимови лютих слів. Одна п'єса Вермо такою і була, і він зіграв її, коли труну піднесли до степової піщаної могили. Умрищев і Божев не розуміли музики Вермо; вони думали, що ці звуки мають сумне значення, і потроху плакали з пристойності.

Близько відкритої могили вже сиділа Федератівна і дивилася всередину землі. Вона смерті не боялася, їй тільки було дивно — куди ж подінеться її активна сила, якщо доведеться померти, і хто буде уболівати тоді старими грудьми за радгоспну справу.

— А ти що ж мало плачеш-то? — запитала вона у Божева. — Бач, який сухий весь прийшов!

— Вітер сльози здуває, Мавра Федератівна, — пояснив Божев.

— Вітер? — здивувалася Федератівна. — А ти відвернися від нього на тиху сторону і плач! ..

Божев відвернувся і став додатково поплакати, гладячи своє обличчя з лоба вниз, — але Федератівна, почекавши, підійшла до нього, провела рукою по обличчю, спробувала слізну вологу Божева на язика і виявила:

— Хіба це сльози? Вони ж не солоні! Ти піт з чола на очі собі

проганяєш — ти геть що надумав, куркульський послід!

— Їй-богу, це сльози, Мавра Федератівна, — вмовляв Божев, — у тебе язик не чує.

— У мене і не чує? — допитувалася Федератівна. — А якщо б і чув, так я своєму язику не повірю, я тільки розуму своєму вірю та партії більшовиків! ..

Айну в той момент поклали на край могили. Всі прибулі люди стояли навколо покійної і дивилися в її обличчя, вже сушене старезними силами смерті, старе, як у Федератівни.

— Прощай, доню! — сказала Федератівна і, зігнувшись, поцілувала Айну, і видно було, як тіло старої стало знемагати від немочі, від турбот і від злості до діючого, живого ворога.

Надія Босталоева розцілувала дівчину-киргизку і пристрасно і декілька разів, а Умрищев тільки торкнувся рукою її чола і сказав:

— Що ж тут сумувати або дивуватися: смерть завжди присутня в поточних справах історії!

Вермо попрощався з Айною передостаннім; цілючись з померлою, він подумав, що якщо б вона залишилася жива, він міг би одружитися з нею. Афанасій ж Божев припав до Айни в останню чергу і заплакав над нею щирим голосом.

— Це він від страху намагається: горя в ньому немає! — визначила Федератівна страждання Божева.

Але Божев підняв обличчя догори, і всі побачили на ньому відкриту печаль. Коваль Кемаль спустився в могилу, і йому подали труну; Кемаль уклав покраще труну в землі і прибив кришку, навіки відокремивши померлу від її ворогів і товаришів, від всього майбутнього життя, яке Айна бажала як дівчина і комсомолка.

Брат Айни, Мемед, не засмучувався за сестрою, тому що вона стала для нього страшна і чужа, підійшов до Божева і сказав йому:

— Дядьку, на ній твоя мотузка залишилася. Вона кругом пуза зав'язана. Ти її краще візьми.

Кемаль зараз же розкрив труну і розв'язав у покійної пояс. Це була кручена лінва, які застосовують для батогів. Кемаль тут же віддав цю лінву Божеву і закрив труну вдруге.

— Їй боляче було, а ти її бив! — байдуже сказав Мемед Божеву, дивлячись на кручену лінву. — Вона взяла і померла, а ти з мотузкою залишився!

* * *

На гурт "Батьківські Дворики" прибуло багато народу. Москвич, член правління Скотароб'єднання, і худий секретар недалекого райкому партії повели так зване глибоке обстеження всього

м'ясорадгоспу; Умрищев же був на волі і давав начальству такі пояснення, якими намагався поставити всіх у глухий кут.

— Чи був на радгоспі поширений ваш лозунг "А ти не устрявай!"? — запитував Умрищева секретар райкому.

— Був, звичайно, — охоче відповідав Умрищев; чим питання було небезпечніше, тим Умрищев добріше і детальніше відповідав на нього. — Ось Божев сунувся до Айни — її погубив і сам пропав. Це гасло, дорогий товаришу, йде по всьому світу ще від Івана Грозного, а Грозний був глибока людина: ти візьми дані історії! Хочеш, я тобі запропоную дещо для читання?

— Не хочу, — говорив секретар. — Ви мені скажіть інше: скільки щодня пропадало молока в радгоспі? Скільки у вас видоюють з радгоспних корів молока — руками навколишніх куркулів і заможних одноосібників? Можете відповісти?

— Ще б пак! — повідомив Умрищев. — Наша бабуся Федератівна устрявала, ось, всюди і говорила мені, що відер тисячу. А якщо б вона не потикатися, то і до тебе б справа не дійшла і питання такого б не стояло.

— Добре, — спокійно вимовляв секретар, безмовно борючись зі своїм серцем. — Скільки племінних радгоспних корів куркулі обміняли на свою безпородну худобу? За сприяння Божева, звичайно!

— Я в цей рахунок не втручався, — з точністю відповідав Умрищев. — Я вів глибоку тактику і досить принципову політику. А саме: нехай хоч куркулі, хоч бідняки, хоч хто, поміняють трошки своєї худоби на нашу. Куркуля розкуркулять, бідняк увійде в колгосп — і все радгоспне плем'я пізніше або раніше все одно опиниться в усуспільненому секторі. А ось в цьому-то і позначиться добрий, господарський і провідний вплив радгоспу на колгоспне причеплення. Тобі тепер зрозуміло?

— Ви негідник і дурень, — тихо сказав секретар, бліднучи від стримуваного страждання. — Куркуль поріже наш племінну худобу, а ваша безпородна худоба принесе нам одні збитки і повальні хвороби.

— Яка це ваша і яка це моя худоба? — запитав Умрищев. — Я маю власність тільки у вигляді ідейних думок, а не корів, я ношу при собі квиток члена партії! Ти, брат, особливо-то не устрявай!

— Ви маєте рацію, — говорив секретар, — квиток члена партії ви носите при собі. Але я не маю рації, бо сволота його носить!

Умрищев скочив на повний зріст, бажаючи якомога мужніше обуритися, але раптом гикнув два рази поспіль від нервового страху і заїкався далі безперервно.

— Це я ... книг начитався. Це я ... історично хочу ... Ти диви на

мене, як ...

— Як на опортуніста, що гикає, — сказав секретар.

— Хоч би ... так, — гикаючи, погоджувався Умрищев.

— Як на другого вбивцю киргизької дівчини і як на куркульського мерзотника!

Тут Умрищев забув ікнути черговий раз і зовсім звільнився від гикавки.

Секретар райкому відвів очі на маленьке вікно гуртової хати і щось подумав про літній день, що саяв за склом. Він уявив красу всього освітленого світу, яка тяжко добувається з різкого протиріччя, з болісного здригання матерії, в осліплій боротьбі, і єдина надія для всієї виснаженої відсталості — це пробитися в майбутнє через істину людської свідомості — через більшовизм, тому що більшовизм йде попереду всієї болісної природи і тому ближче всіх до її радості; сумна напруга буде на землі недовго. Секретар райкому згадав потім Надію Босталоеву, чиї чорні таємничі волосся, скромний рот і очі, в яких постійно стоїть нетерпляче щире почуття, створювали в секретарі дивне і безпідставне переконання, що ця жінка одним своїм існуванням показує вірність лінії партії, і вся голова, тулуб, всякий рух Босталоевої відповідають комунізму і забезпечують його близьку необхідність; Босталоева б померла при торжестві куркульства або дрібної буржуазії. Але секретар був привчений більшовизмом до нещадного розкладання дійсності, і він сказав самому собі, не звертаючи уваги на Умрищева: "Я, напевно, суб'єктивно люблю Босталоеву і наряджаю її в ідеологічну вінчальну сукню ... Я спізнився — її треба давно призначити на гурт, нехай вона покаже себе в дії, і я полюблю її сильніше або розлюблю зовсім ... "

Умрищев тим часом настільки розізлився на все суще, що вирішив поїхати в дальній сибірський район, зробитися там секретарем і заснувати районне негласне опортуністичне царство, в формі Русі Івана Грозного або Мещерського племені: все одно нічого не буде, нехай хоч спокій влаштується в віддаленому місці, а прожити можна одним прядивним промыслом або навіть не ївши, ніж так теоретично мучитися.

— Як тепер партія? — запитав Умрищев. — Напевно, розлюбить мене?

— Очевидно, — сказав секретар і послав його до прокурора, який вже давно очікував Умрищева десь на призьбах гурту.

— Ну, тоді я устрямати почну! — пообіцяв Умрищев. — Як-небудь вона мене полюбить! — І пішов.

Як тільки завечоріло, секретар почав пити чай і покликав до себе

Босталоеву з хлопчиком Мемедом, щоб пригостити їх чимось солодким. Федератівна ж прийшла зі своєї доброї волі і почала лементувати безперервно, що районна контора затримує контингенти будматеріалів для радгоспу, що переводи кредитних лімітів спізнюються, що серед пастухів слабка культробота і мало помітно самозакріплення. При цьому вона плакала горючими сльозами, так як у неї серйозно боліло серце, і запивала чаєм втрату своїх сил. Згадавши про Айну, вона вже не могла нагорюватися: адже було ж чітко і ясно, що Божев — класовий ворог, чому вона не повірила своїм передчуттям, своєму ниючому серцю, а чекала фактів, ліберальничала і об'єктивно допомагала відбутися смерті.

— Бабка-дура, — сказав Мемед. — Завжди плаче і завжди живе. Сестра не плакала, а померла ...

— Я тебе в ясла завтра віддам: у підкуркульників брехати навчився? — сказала стара.

— Там страшно, — сказав хлопчик.

— А чого тобі страшно там? — запитала Босталоева.

— Там старий з бородою як картина висить, — сказав Мемед — Бабці наречений ...

Секретар і Босталоева зрозуміли думку дитини і засміялися, а Федератівна образилася за Карла Маркса, хоча секретар запевняв її, що і Маркс б посміхнувся зараз.

— Ти знаєш, чому померла твоя сестра? — запитав секретар у Мемеда.

— Бабця казала — від неї, — відповів Мемед, — у бабки пильність пропала. А сестру Афанас змучив, не бабка.

Хлопчик представляв сестру з жвавістю всіх фактів її муки. Вона жила тоді за десять верст від гурту, в землянці у далекого пасовища. Божев приїжджав туди верхи на коні і з батогом, а доярки і Айна з ними в лазні не милися, гарячого до обіду не варили і спали від роботи мало. Але Айна не засмучувалась, тому що хотіла зробити соціалізм, тільки чесала під сорочкою нігтями. Божев приїжджав на коні, їв пампушки зі свого мішка і забирав з собою пастухів — залишив тільки одного на п'ятсот корів з биками. На ніч стадо розходилося без пуття, пастух засипав, а вранці плакав навмисне, наче від страху і горя, бо в стаді почали пропадати повні червоні корови і появились худі або дрібні, які жерли і не росли, — молока же давали по чотири кухлі. Іменні бики теж зникли кудись, а прийшли незнайомі — вони ходили нудні і худі, і радгоспні корови їх били, а невідомі бики мовчали. Айна не стала спати, вийшла на ніч пасти стадо, ходила в темряві і дізналася, що приїжджали верхові мужики, приганяли своїх корів з

биками і гнали радгоспних. Айна ходила за чужими людьми слідом, дійшла до степових хуторів і повернулася. Потім вона пішла на гурт за людьми і рушницями, але її зустрів Божев і повернув назад: "Ти, — каже, — бігти від стада хочеш, ти літунья, ти брешеш, я сам рахую корів по обліковому числу". Коли порахував, виявилося вірно. Божев вилаяв Айну: "Тобі заміж треба, ти скаженієш — все корови цілі, хіба ти пам'ятаєш всі п'ятсот корів в морду?" — "Пам'ятаю", — сказала Айна і побігла з стада на гурт. Божев дав їй час побігти, а потім наздогнав і бив батогом, як літунью, яка зриває плани прогонування робітників і службовців.

Айна впала, Божев її взяв і привіз. Скоро Божев надіслав нового пастуха, бо старий пастух пропав разом з десятьма коровами і маточним биком; новий пастух гнав стадо далеко і приводив його до вечора без молока. Айна була розумна і дізналася, що куркульські і заможні дружини видоюють корів в далечині. Вона таємно добігла до директора Умрищева, але Умрищев сказав їй: "Не лізь, працюй під вим'ям, чого ти все скаженієш!"

Айна не повернулася в стадо, а пішла в районний комітет партії. До неї пристали ще дві подруги-доярки, які бігли назавжди від життя в степу, Айна ж йшла по справі. Божев скакав за ними півдня; доярки ховалися, але Божев розгледів їх з коня і знову бив Айну батогом, як куркульську дівку, яка зриває дисципліну і уводить робочу силу. Айна говорила йому, що йде виходити заміж за тракториста, Божев ж запитав у неї відпускної талон і знову рубцював, що не було талона. Однак двох інших доярок Божев не затримав, і вони втекли, задоволені, що врятувалися, і пропали безвісти. Коли Божев залишився з Айною один в порожніх місцях, він раптом весь усвідомився і став наляканим. Від страху смерті, яка дістанеться йому за порчу наймички, Божев раптом полюбив Айну. Він задумав так сильно і щиро обійняти Айну, щоб його любов дійшла до неї до серця і вона б за все пробачила йому і погодилася бути дружиною. Він став добрим, плакав до вечора у бідній пелені Айни, обіймав її змучені ноги і бігав в знеможі по піщаних барханах. Айна весь час не давалася йому, потім знову пішла далі в район. Але Божев знову досяг її і йшов за нею мовчки, кинувши коня, а ввечері понівечив її, коли Айна, втомлена і змучена, лягла на землю. Айна схопила Божев за горло, коли була під його вагою, і душила його, але сила клекотіла в горлі Божева, він не помер, а сестра Мемед ослабла і заснула. На ранок Божев підправив обірвану Айну, відшукав коня, підперезав доярку ливною від свого батога і повіз жінку на гурт, весь час щиро пестячи доярку за плечі, а зустрічним людям говорив, що він на ній скоро

одружується, так як полюбив. Айна стала смирна; їй дали два вихідних дні поспіль, і вона, обмившись в лазні, ходила з Мемедом по полю і так цілувала брата, що плакала від своєї жадібності і ніжності до нього. Потім вона сказала Мемеду, як великому, все, що було, і пішла за цукерками в радгоспний кооператив. Цілу ніч вона не приходила, а після ночі побачили, що вона висить мертва на будівництві колодязя і під ногами у неї лежить кульок з цукерками і зарплата за чотири місяці.

* * *

Божев засудили і відвезли в міську в'язницю. Там його вивели у двір і поставили до огорожі, складеної з старої десятивершкової цегли; Божев встиг розглянути ці старі цеглини, які до сих пір ще лежать в древніх російських фортецях, погладив їх рукою в своїй прикrostі — і слідом за тим, коли Божев обернувся, в нього вистрілили. Божев відчув вітер, що твердою силою вдарила йому в груди, і не міг впасти назустріч цій силі, хоча і був уже мертвим; він тільки сповз по стіні вниз.

Умрищев ж зумів переконати когось у районному місті, що він може з часом, за правилами діалектичного матеріалізму, звернутися в свою протилежність; завдяки цьому його послали працювати в колгосп, обмежившись винесенням досить суворої догани. В колгоспі ж, розташованому неподалік від "Батьківських двориків", Умрищев став робити навпаки своїм думкам: як тільки що надумає, так згадає, що його природа — це ж опортунізм, і зробить дію навпаки; до деякого часу названі зворотні дії Умрищева мали успіх, так що колишнього директора колгоспники обрали своїм головою. Але згодом Умрищева очікувала нудна доля, про яку свого часу стало відомо всім ...

— Їдучи, член правління скотарського тресту і секретар райкому визначили гурту "Батьківські Дворики" бути самостійним м'ясорадгоспом, а директоркою нового м'ясорадгоспу призначили Надію Босталоеву, що носить в собі свіжий розум історичної цікавості і непримиренне серце молодості.

У помічниці собі Босталоева взяла Федератівну, а Миколу Вермо призначила головним інженером радгоспу. Зоотехнік Високовський прийшов до Босталоевой в землянку і ввічливо, ретельно приховуючи свою виробничу радість, привітав Босталоеву з високим постом. Він сподівався, що еволюція тваринного світу, що зупинилася в колишні часи, при соціалізмі відновиться знову і всі бідні, оброслі шерстю істоти, що живуть нині в каламутному розумі, досягнуть долі свідомого життя.

— Тепер засипається прірва між містом і селом, — сказав Високовський, — комуністичне природознавство зробить, ймовірно, з флори і фауни землі ближчих родичів людині ... Прірва між людиною і будь-якою іншою істотою повинна бути перейдена ...

— Буде ще краще, — обіцяла Босталоева. — Сама далека ваша мрія все одно не випередить перспектив нашої партії. Між живою і мертвою природою буде прокладений вічний міст.

Високовський пішов і на радгоспному подвір'ї підхопив і поніс до себе свого улюбленого підсвинка.

Босталоева розібралася в планах і директивах, а потім покликала до себе Вермо і Федератівну.

— Вермо, — сказала вона, — в минулому році "Батьківські Дворики" поставили п'ятсот тонн м'яса, в цьому році нам задали тисячу тонн, а поголів'я збільшується відсотків на двадцять, бо мало пасовищ і мало води ...

Вермо посміхнувся.

— Ми повинні виконати, Надія, — відповів інженер. — Москва викликає нас на творчість; нормальною міщанською роботою взяти такого плану не можна — значить, в центрі довіряють нашим силам ...

— Партія надто вже любить маси, — сказала Федератівна, — тому вона і цінує так їхній розум. Без розуму цей план нам зроду не взяти!

— Ми поставимо три тисячі тонн яловичини, — висловилася Босталоева. — Ми не тільки трудящі, ми творчий клас. Адже правда, товариш Вермо?

Інженер мовчав; він уявляв великий розрахунок партії на максимальну людину маси, що веде весь клас вперед, — той же розрахунок, який мав сам Ленін перед Жовтнем місяцем сімнадцятого року.

— Так що то не так? — відповіла Федератівна. — Уже дюже маси жадібні стали на нове світле життя: ніякого вкороуту їм немає!

Вермо пішов в полинове поле і тільки що приготувався подумати про виконання величезного плану, як йому в обличчя подував далекий вітер з запахом горілої соломи. Інженер відчув, що цей вітер йому знайомий — вітер не змінився, змінилося і виросло лише тіло Вермо, але і в глибині його тіла залишилося щось маленьке, незмінне — то, чим згадав він зараз цей теплий вітер, що пахне димом далеких грубок, другий раз в житті подував йому в обличчя з далеких місць. Вермо звернувся до самого себе і відчув своє серце, що все більше наповнюється щастям, — так само як в дитинстві зріючи тіло

наливається життям. Коли ж дув цей вітер в перший раз в обличчя Вермо? Він обернувся на "Батьківські Дворики". Там боязко диміла одна пічна труба — це кухонні мужики розтоплювали кухню для обіду. Йшло літо, смуток ріс, і надії на ще нереалізоване майбутнє стелилися по нерівному світу — це вже відчував Вермо колись, в свій забутий день. Над "Батьківськими Двориками" не вистачало млина, що меле зерно: такий млин була в рідному місці Вермо, де він виріс і змужнів. І ще не було в радгоспі такого будинку, де б тебе завжди чекали — не було батька і матері, — але зате в радгоспі були Босталоева, Федератівна, Високовський, а млин можна побудувати ... Вермо згадав літній день дитинства на околиці батьківщини — маленького міста і того вечора, який ніс тоді дим життя далеких і незнайомих людей.

Млин же в "Батьківських двориках" треба побудувати тепер же. Сила вітру буде качати зараз воду з колодязя, а восени і зимою, коли дмуть найщільніші вітри, сила повітряної течії буде опалювати приміщення для худоби, де цілих півроку мерзнуть і худнуть корови. Нехай тепер степовий вітер обернеться в електрику, а електрика почне гріти корів і збереже на них м'ясо, що здувається холодом зими: нудну силу осіннього вітру та зимову хуртовину, що співає про безпритульність життя, настав час перетворити в тепло, і під хуртовину можна пекти млинці.

Увечері Вермо сказав Босталоевой, як потрібно опалювати радгосп без палива. Босталоева покликала Високовського, Федератівну, коваля Кемалю, ще двох робочих, і всі вони прослухали інженера.

Кемаль зробив висновок, що справа вітряного опалення — беззбиткова; він сам думав про те, тільки, не знаючи електрики, хотів, щоб вітер крутив і нагрівав тертям будь-які колоди або цурки, а цурки тліли б і давали жар, — однак це технічно сумбурно.

— А чи вистачить нам кіловат-годин-то? — запитала Федератівна. — Ти амperi-то порахував з вольтами? — перевіряла стара інженера Вермо. — Ти диви, раз і опанував техніку! А дрiт, шнур і різні частинки де ти візьмеш? Ми геть голих цвяхів другий рік не допитаємося, алебастру, вапна і драні немає ніде ...

— Я поїду в район, в край і дістану все, що потрібно, сама, — сказала Босталоева, зажурившись раптом чомусь. — Високовський, скільки ми наженемо м'яса, якщо в скотарнях буде тепло? ..

— Можна телят випоювати круглий рік, — розмірковував Високовський. — Навесні ми народили дві тисячі телят, а тепер будемо осіменят корів круглий рік — отримаємо мінімум три тисячі

телят, на додаткову тисячу більше. Це при тому стаді, яке у нас є ...

Далі Високовський зробив розрахунок на папері; він зміркував, скільки дадуть товарного м'яса додаткові телята, на скільки найменше поповняться завдяки теплу дорослі тварини, — і висловив цифру: триста тонн чистого живого м'яса, не рахуючи величезної прибавки молока і масла від поліпшення побутових умов.

— Майже двадцять вагонів! — зраділо вимовила Босталоева. — Ми це зробимо, товариш Вермо! Бабуся, ти будеш бригадиркою на будівництві ... Бабуся, візьмися по-старовинному; коли велетні жили, кажуть ...

— Почекай, дівчисько, — розсердилася Федератівна. — Велетні були тільки сильні, а по уму будь-яке курча норовистіше їх. Почекайте, вам кажуть! .. Якщо на небі тихо, а на дворі мороз в тридцять градусів за Реомюром, в тридцять сім за Цельсієм: ви тоді — що ?!

Вермо думав швидше, ніж скінчила Федератівна:

— Ми, бабуся, з коров'ячих коржів брикетів нароби́мо в запас. Нехай Кемаль зробить дерев'яний прес для обтиску і брикетування коров'ячих коржів ...

— Я вже йому дванадцять разів говорила, дурню, — сказала Федератівна. — Лежить взимку добро по всьому гурту, а худобу мерзне ...

— Мені опортуніст Умрищев не велів, — виправдався Кемаль. — Я кілька разів доповідався: пора, кажу, нам заготовити дерев'яний блюмінг, що ж це таке? Адже корови зароджують в тулубі не одне молоко з м'ясом, а й топку! Давай, кажу, мені двох теслярів і слюсаря на допомогу — я тобі з корів Донбас зроблю, я тобі з коров'ячого шлунку центральне опалення поставлю ...

— Хто буде крутити ваш брикетний прес? — запитав Вермо.

— Два вола, — повідомив Кемаль.

— Ні, вітер, — не погодився інженер, — не витрачайте тварин, живіть за рахунок мертвої природи.

— Я люблю вас, громадянин Вермо, — сказав Високовський.

— Вітер краще, — погодився Кемаль. — Прес можна крутити, коли вітряк не потрібен для тепла.

Федератівна, хоч і була задоволена, але не дуже — вона зажадала від Вермо, щоб він склав проект з економічною стороною, а вона його перевірить зі всіх точок: стара була настільки скупа і обережна щодо соціалізму, що навіть для вірного друга вимагала недостойного контролю, — хіба мало відбувається в радянському світі марнотратства завдяки дії занадто радісних почуттів!

Вермо погодився скласти проект, а Федератівна пішла піклуватися по радянському м'ясному господарству; вона вже півроку як не спала, тільки дрімала на зорі, пояснюючи це тим, що вона вже стара і їй було достатньо часу виспатися при імперіалізмі.

Надвечір стара сіла в радгоспну таратайку і поїхала по всіх пасовищах, по всіх стадам, що наїдали собі тіло в степах; і коли розгорнулася ніч, то все ще гриміла в просторі таратайка Федератівни — цей звук старезної їзди наводив жах на недбайливих гуртоправів, тому що неможливо було що-небудь приховати від безсонної спеціальної пильності Федератівни, навченої хитрістю класового ворога. Навіть найкращі доярки здригнулися, коли дізналися, що стара стала помічником директорки. Покійниця Айна давала більше всіх роботи — вона видоювала по 190 літрів молока на добу при нормі 125; бабуся ж одного разу просиділа в степовій фермі три доби і надоїла 700 літрів.

— Суки-підкуркульниці, — сказала тоді Федератівна двом жінкам-ледарям. — Тільки любите, щоб вам груди теребили, а до коров'ячих грудей у вас охоти немає ...

Вона пам'ятала всіх видатних корів в радгоспному поголів'ї, а биків знала особисто кожного. Проїжджаючи крізь жуючи стада, старенька завжди сходила з таратайки і пильно оглядала худобу, особливо биків — їх вона пробувала кругом, навіть вниз до них заглядала: цілі та здорові у плідників всі частини життя.

Зараз вже далеко звучала таратайка Федератівна і віддалялася все більше скоро, тому що стара тикала рукою в кучера і пиляла його ззаду своїми словами.

У цю ніч, коли піднявся місяць на небі, тварини перестали жувати рослини і вляглися на нічліг по балках і по низинах, напившись води у колодязів; нез'їдена трава теж схилилася донизу, зморившись жити під сонцем, в смутній тузі спеки і посухи. В той час Босталоева і Вермо сіли верхами на коней і помчали. Вони обдавались теплими хвилями повітря, з відкритого повітряного простору земної кулі ...

Забуття охопило Вермо, коли зникло з очей все видиме і житлове і настав один туманний смуток місячного світла, відволікаючи розум людини і прохолоду мирної нескінченності, наче не існувало підніжних злиднів землі. Не вміючи жити без почуття і без думки, щохвилини хвилюючись різними перспективами або нудячись невизначеною пристрастю, Микола Вермо звернув увагу на Босталоеву і негайно стрибнув на її коня, залишивши свого вільним. Він обхопив ззаду всю жінку і поцілував її в гущу волосся, думаючи в той же момент, що

любов — це винахід, як і колесо, і людина, або якась первинна істота, довго обвивалася з любов'ю, поки не увійшла в її необхідність.

Босталоева не пручалася — вона заплакала; обидві коні зупинилися і дивилися на людей.

Вермо відпустив Босталоеву і пішов по землі пішки. Босталоева поїхала кроком далі.

— Навіщо ви цілуєте мене в волосся? — сказала незабаром Босталоева. — У мене голова давно не мита ... Треба мені вимитися, а то я скоро поїду в місто — будматеріали діставати,

— Будматеріали дають тільки порядним? — запитав Вермо.

— Так, — неясно говорила Босталоева, — я завжди все діставала, коли і на головній базі працювала ... Вермо, змовитесь з Високовським, складіть кошторис радгоспного училища: нам треба вчити робітників техніці і зоології. У нас не вміють вирити криниці і не знають, як поважати тварин ...

Але Вермо вже думав далі: колодязі ж — ветхість, вони ровесники походженню корови як виду: невже він прийшов в радгосп рити земляні діри?

До півночі інженер і директорка доїхали до далекого пасовища радгоспу-самого рясного і самого безводного. Після того пасовища — на схід — вже починалася безперервна пустеля, де в нудній спеці нікого не існує.

Худе стадо, голів в триста, ночувало на беззахисному опуклому місці, тому що ніде не було ні балки, ні іншого укриття в тиші рельєфу землі. Убогий колодязь був серединою гурту, що ночував, і в величезному кориті для поїння спав бик, хропучи поверх замирених корів.

Рідка ковила покривала тутешню степ, при цьому багато росло полину та інших нехарчових, бідних трав. З криниці Вермо витягнув на перевірку цебер — в ній виявилось невелика кількість каламутної води, а решта була заповнена відкладеннями четвертинної епохи — похованим ґрунтом.

Відчувши воду по звуку бадді, бик прокинувся в лотку і з'їв вологу разом з відкладеннями, а ближні корови лише терпляче облизали свої спрагли роти.

— Тут так погано, — промовила Босталоева з болючим враженням. — Дивіться — земля, як засохла рана ...

Вермо з миттєвістю свого розуму, що діє на все докорінно, вже зрозумів обстановку.

— Ми дістанемо наверх материнську воду. Ми наллємо тут велике озеро з давньої води — вона лежить глибоко звідси в

кристалічній труні!

Босталоева довірливо подивилася на Вермо: їй потрібно було поправити в тілі це далеке стадо і, крім того, Трест збирався збільшити стадо "Батьківських двориків" на дві тисячі голів; але всі пасовища, навіть самі чахлі, вже густо заселені коровами, а далі лежать померлі простори пустелі, де трава виросте тільки після води. І ті пасовища, які вже освоєні, також потребують води, — тоді б корму потроїлися, худоба не відчував би спраги, і напівмертві нині землі вкрилися б вологим життям рослин. Якщо брикетування гною і користування вітром для опалення дасть триста тонн м'яса і двадцять тисяч літрів молока, то звідки отримати ще сімсот тонн м'яса для виконання плану?

— Товариш Босталоева, — сказав Вермо, — давайте покриємо весь степ, всю Середню Азію озерами ювенільної води! Ми освіжимо клімат і на берегах нової води розведемо мільйони корів! Я усвідомлюю все ясно!

— Давайте, Вермо, — відповіла Босталоева. — Я любити буду вас.

Обидві людини як і раніше знаходилися біля колодязя, і бик хропів біля них. До криниці підійшов пастух. Він був на госпрозрахунку. У нього боліло серце від недостатчі двох корів, і він прийшов подивитися — чи не чужі це люди, які можуть обміняти корів або видоїти їх, тоді як він і сам намагався для кращої удійності не пити молока.

Вермо в захопленні розповів пастуху, що внизу, в темряві землі, лежать навіки поховані води. Коли йшло створення земної кулі і тепер, коли воно триває, то багато води було затиснуте кристалічними породами, і там вода залишилася в тісноті і спокої. Багато води виділилося з речовини, при зміні його від хімічних причин, і ця вода також зібралася в кам'яних могилах в недоторканому, незайманому вигляді ...

— Ну наче засиділася дівка в курені, — назад пояснив пастух інженеру, — випусти її, вона тобі відразу народжувати почне, з неї так і посиплеться.

Вермо не почув: він помітив, як тремтіли первинні хвилі світанку на сході, і мучив в темряві своєї свідомості ледве живу думку, що зароджується, ще невідому самої собі, але пов'язану зі світанком нового дня. Однак, опершись рукою на сплячого бика, Вермо вже сформулював іншу гіпотезу: чи не прийшла пора відійти від старих форм тварин і завести замість них соціалістичні гіганти, на зразок бронтозаврів, щоб отримати від них по цистерні молока в один удій?

На зворотному шляху Вермо занурився в туманний стан свого невпинного розуму, який він сам уявляв собі у вигляді низької кімнати,

повної тютюнового диму, де билися обірвані від боротьби діалектичні сутності техніки і природи. Не було того природного предмета або навіть властивості, долю якого Вермо вже не продумав би навіки вперед; тому він і в Босталоевій бачив вже істоту, оточену блискучим світлом соціалізму, світлом таємничого літнього дня, який потонує у блакиті своїх лісів, наповненого чуттєвим шумом ще невідомого потягу.

Коли ж Вермо дивився на конкретний вигляд Босталоевої і на інших нині живучих людей, що вириваються з мертвої муки довгої історії, то у нього страждало серце і він готовий був вважати злобу і всі збитки існуючих людей найщасливішим станом життя.

* * *

Повертаючись серед ранкової зорі на "Батьківські Дворики", Вермо і Босталоева зустріли бригаду колодязників, і Босталоева веліла колодязному бригадиру прийти ввечері до інженера Вермо, щоб вирішити питання про видобуток підземних морів.

Молодий бригадир Мілешін неухважно поторгав ногу Босталоевої, що сиділа на коні, і відповів:

— Товаришу директорка, минулий рік була постанова районного з'їзду про буріння на глибоку воду. Я тоді доповідав, і моя промова трансливалася по радіо на всі колгоспи-радгоспи. Я домігся як факту, що у нас немає води, її не вистачить соціалізму — у нас є тільки одна вогкість, один земляний піт ... Я ввечері підійду.

Босталоева зняла шапку з бригадира гідротехніків і поворушила йому волосся.

Далі інженер і директорка поїхали по маловідомій ближньої дорозі, і незабаром їм представився дивний вигляд землі, ніби обидві людини опинилися в забутому сні: простір лежав не в ширину, а в товщину, і всюди були такі потужні збугрення ґрунту, що робилося нудно і душно в світі, незважаючи на навколишню принадність свіжого дня.

"Треба використовувати тяжкість планети! — дбайливо вирішив Вермо, спостерігаючи цю товщину місцевої землі. — Можна буде опалювати пастуші курені ваговою силою обвалів або варити їжу віковим опусканням осадових порід ... "

Дрібний чоловік з великою бородою стояв неподалік на товстій землі і читав книгу при висхідному сонці. Простосердий Вермо вирішив, що та людина полюбила теорію і думає, ймовірно, про пролетарську космогонію, спостерігаючи одночасно сонце в упор. Але Босталоева відразу розсміялася.

— Це Умрищев, — сказала вона. — Він думає, що тут було при

Івані Грозному: чи не краще?

І дійсно, то стояв в глибокому роздумі Умрищев, тримаючи стару книгу в руках. Він недбало дивився в сяючу природу і думав про щось маловідоме; лице його злегка схудло, але зате густіше обросло волоссям і в очах знаходилося постійне поглиблення в корінні питання людського суспільства і всієї поточної світобудови.

Він не зацікавився кінними людьми, відповів тільки на привіт Вермо і дав необхідне роз'яснення: що колгосп його звідси недалеко — видно навіть дим ранкових юшок, що сам він там відмінно колгоспує і вже впорався начисто ліквідувати мерзенну знеосібку і що тепер він думає лише про вдосконалення обліку : облік! — Умрищев раптом полюбив своєчасність сходу сонця, що йде назустріч календарному врахованому дню, будь-яку цифру, табель, графу, намітку, уточнення, талон, — і тепер читав на світанку Науку Універсальних Обчислень, видану в 1844 році, що належить розуму барона Корфа, голови Товариства Заохочення Голландського Опалення. Одночасно Умрищев зацікавився щось принциповою сутністю світової речовини і передбачає в цьому напрямку зробити якісь філософські кроки.

Босталоева нудно і гнівно глянула на Умрищева і пустила коня в сильний біг; ця жінка не вірила в дурість людей, вона вірила в їх підлість.

Вермо озирнувся здаля на Умрищева — все так же стояв чоловік на товстій землі, шкідливий і божевільний в історичному сенсі. Вермо зараз же запропонував Босталоевой зібрати всі районні нез'ясовані і піддослідні особистості в одне місце і поставити виробництво історичного ідіотизму в великому або хоча б напів заводському масштабі, з тим щоб завчасно створити для майбутніх поколінь пам'ятники останніх членів віджилих класів; адже Умрищев теж хотів, як моральна і розумно-культурна особистість, бути занесеним до списку штатних одиниць історії!

Босталоева відповіла, що повчальні пам'ятники слід влаштовувати після загибелі ворожих істот — тепер же потрібно піклуватися тільки щодо їх безповоротної смерті. Вермо нахилився з сідла, щоб краще розгледіти класове зло на обличчі Босталоевой, але обличчя її було щасливе і сірі очі були відкриті, як світанок, як ранковий простір, в якому хвилюється електромагнітна енергія сонця.

Вермо відчув це випромінення сили Босталоевої і тут же необдуманно вирішив використовувати світло людини з народногосподарською метою; він згадав про електромагнітну теорію світла Максвелла, по якій сяйво сонця, місяця і зірок і навіть

нічний морок є дія змінного електромагнітного поля, де довжина хвилі дуже коротка, а частота коливань в секунду велика настільки, що почуття людини нудьгує від цієї уяви. Вермо згадав далі первинну зорю сьогоднішнього дня, коли світло напружувалося на сході і слабшало від опору нескінченності, наповненої мороком, — і Вермо, опершись тоді на бика, втратив в темряві свого тіла раціональне почуття освітленого неба, що було пробуджувалося...

І зараз ще Вермо не знав, що можна зробити з небесного світла.

— Товаришу Босталоева, — сказав він, — дайте мені руку ...

Босталоева дала йому свою опухлу від вітру і роботи руку, і обидві людини проїхали деякий час зі здвоєними руками, причому Вермо тиснув руку жінки, допомагаючи цим не пристрасті, а роздумам, — у нього навіть охолело все тіло, теплота якого пішла на внутрішню силу задуми.

Незабаром показалося розташування "Батьківських Двориків", безпорадне здаля, особливо якщо порівняти з Двориками небесний простір, напружений грізною і мовчазною електромагнітною енергією сонця.

До ночі Босталоева призначила виробничу нараду.

Криничний бригадир Мілешин, зоотехнік Високовський, інженер Вермо, Федератівна, коваль Кемаль, п'ять гуртоправів (бо радгосп складався з п'яти ділянок) і старший пастух Климент, обраний, як природний практик, головою виробничої наради, були присутні на цих зборах вже заздалегідь. Порядок денний складалася з питань перебудови всього м'ясного господарства, заради того щоб зробити яловичини в радгоспі не тисячу тонн, як задано планом, а дві тисячі; далі слід було задуматися над пасовищами для прохарчування нових двох тисяч корів і сорока биків, про які в дирекції отримано лист, що вони женуться пішим кроком з сусіднього району — звідси півтора верст.

Як тільки опустилася вечірня зоря, так приїхала і Босталоева зі степу, закінчивши десть свої денні турботи.

Климент, дивлячись на сонце звиклими очима, сказав засіданню, що пора вже хазяйські думати про соціалізм, щоб в степу було все економічно і вміло.

— У мені ось лежить більшовицький заряд, — сказав Климент. — А як почну їм стріляти в свою справу, так виходить кой-що мало ... Ти намагаєшся все по-великому, а виходить сама дрібниця-сволота! Ти худобу накормиш он як, я сам траву жую, перш ніж худобу пригощаю, а звіт мені показує по молоку недобірка, а по яловичині — скотина росте перестала! .. На центральному гурті взяли сорок робочих

всякої статі з колгоспу, по змовленню, — мені два помічника, два розумних на око мужика дісталось. Що ж таке?! Ходять вони, вирують і стараються — я сам на них піт мацав, — а все на моєму гурті як було погано, так стало ще гірше ... Не додивлюся сам — скотина стоїть на траві голодна, а не їсть: непоєна! А мужики мої аж скачуть від ударництва, під ними воли бігом біжать, а куди — невідомо, позвеш — вони назад повернуться, накажеш — тужаться, перевіриш — пуття немає. Це що таке, це звідки сумирне охальство таке виходить? Зла людина — то річ, а сумирний ж ніщо, його навіть схопити нема за що, щоб вдарить! ..

— У нас класова боротьба, — тихо сказала Босталоева.

— Так то що ж! — відразу погодився Климент. — А то не вона, чи що ?

— Звідки твої мужики-то, дурень безхарактерний? — запитала Федератівна. — З якого це колгоспу тобі допомогу дали?

— А з того, матінка-старенька, де наш минулий директор книги читає. Він там мужикам якусь слабкість організував і каже, щоб ніхто не сумував, тому що все на світі є електрон, який нікуди не дінеться, хоч вся диктатура йди проти нього. Тепер там заможне населення — всіх про електрон запитує: кожен хоче електроном стати, а як — не знають ...

— Вермо, — звернулася Босталоева, — їдьте, будь ласка, з Федератівною в колгосп до Умрищева і поясніть йому, що таке електрон. Тепер давайте обговоримо зимове опалення корівників.

Збори вступили в це обговорення, а Високовський вручив Босталоевій папір, де описувалося добове положення радгоспу, здоров'я худоби, відгін масла з молока — і між іншим відзначалася безслідна пропажа восьми корів і смерть дванадцяти голів телят. Босталоева з терплячим серцем прочитала папір; вона знала, що треба берегти свою ненависть, щоб її вистачило до кінця класового ворога.

Збори прийняли рішення будувати вітряне опалення і рити землю вглиб, аж до таємничих незайманих морів, щоб випустити звідти стислу воду на денну поверхню землі, а потім закупорити свердловину, і тоді серед степу залишиться нове прісне море — для тамування спраги трав і корів.

З огляду на дальність і безвісність ювенільної води Вермо запропонував пропалювати землю електричною дугою, яка буде плавити кристалічні товщі і входити в них, як ніж в тісто.

Федератівна, по власній скупості на соціалістичні засоби, не веліла було цим займатися, але Вермо пояснивши їй, що глибоке

буріння електричним полум'ям, безумовно, є подією всесвітньо-історичного значення, и старенька, посміхаючись щербатим ротом, погодилась, так як була слабка на славу. Слідом за тім збори почали думати, куди помістять нові дві тисячі корів, и Вермо вигадав вже було децо — Нічого не вигадувати він не міг: він би зруйнувався від натиску особистого життя, — але Кемаль, з миттю настільки ж жвавого розуму, запропонував різати плити в найближчому родовищі вапняного каменю и будувати з цих плит скотні житла.

— Різати камінь треба не залізом, а електричним вогнем: двоє робітників можуть заготовити и скласти тисячу скотомісць! — враз повідомив Вермо.

— Добре сказав! — зрадів Кемаль и тут же сказавши ще краще: — А з'єднувати один з одним ми будемо електричним зварюванням — такою же вольтовою дугою, якою ми наріжемо плити в кар'єрах ...

Вермо витер очі, що засльозився від захоплення, и встав на ноги, будучи радій загальною радістю.

— Ви забули про коров'ячі брикети, — нагадала Босталоева. Її очі побілілі від втоми, вона нахилилась на свої руки и втратила уві сні свідомість.

Прокинулася вона вже пізно вночі в своїй кімнаті и відразу веліла запрягати коня, щоб їхати до залізниці и виспатися в степовому візку.

Босталоева вирішила негайно дістати в крайовому центрі будматеріали та обладнання и побудувати до зими нові коров'ячі приміщення, а також опалювальний вітряк з динамо-машиною и прес для брикетування коров'ячих коржів. Що стосується незайманих морів, то Босталоева задумала вступити у місті в інститут и вчитися заочно, з тим щоб самій стати інженером и перевірити проект Вермо; а зараз почати цю роботу вона соромилась, тому що не розуміла ще внутрішнього устрою земної кулі и не бачила жодного разу вольтової дуги. Був ще один важкий вихід: перевиконати вдвічі — втричі план, отримати премію и добитися згоди всіх робочих радгоспу придбати на преміальні гроші машину для буріння землі електричних вогнем. Що заважало цьому?

У радгоспі грала хроматична гармонія; це Вермо вигадував музику — він найчастіше грав свої поточні твори и відразу ж їх забував.

Навколо радгоспного поселення лежала невідома темрява, уклавши далекі и беззахисні стада; ще далі тих стад були колгоспі, села, колішні повітові міста — тисячі людей; доброзичливі и ненавидячі; радянські корови зараз лежали біля водопоїв, бики хропли, і байдужі пастухи варили собі що-небудь на ніч, щоб не нудьгувати від

голоду уві сні ... Тільки десята частина пастухів були комуністами, які намагались спати вдень, а то позмінно, а вночі вони ходили у темряві з розплющеними очима. Якщо кожна добу буде зникати по вісім корів, то скільки можна відправити м'яса в Донбас і в Сталінград?

Босталоева склала в валізу дві запасних сукні, відомість потрібних будівельних матеріалів та обладнання, білизну, подивилася на себе в дзеркало і сіла на ліжко на самоті. "У мене ж немає родичів! — згадала вона. — Була одна сестра, але ми забули писати листи одна одній! .. Не забудь дізнатися у ветеринарному інституті — Високовський не нагадав мені, — як добувають сперму з сечі для штучного запліднення ... Вермо! Я хочу вийти заміж за тебе при соціалізмі; а може бути, розхочу ще! "

Вермо в ту годину грав, як він думав, сонату про майбутній світ: у виді вигаданих ним звуків ходили по благородній землі гіганти молока і масла — живі істоти, але з деякими металевими частинами тіла, щоб краще було вберегти їх від хвороб і забезпечити сталість продуктивності; наприклад, паща буде сталева, кишечник оперований майже начисто (проти захворювань від розкладання калу), а молочні залози повинні мати електромагнітне удосконалення. Вільні доярки і робочі слухали музику Вермо та його роз'яснення про значення виконуваної музики і тоді тільки вірили, що це так.

Босталоевій подали віз. Вона вийшла в дорожньому плащі, її чорне волосся блищало від світла через вікно, і їй стало страшно їхати з радгоспу, коли він залишається один у темряві.

Вона покликала Федератівну, веліла їхати їй завтра разом з Вермо в умрищевський колгосп, побачити все, що слід, і якщо потрібно — поставити в райкомі питання про негайну ліквідацію залишків куркульства і про видалення з району м'ясорадгоспу всіх буржуазних, жорстких елементів, інакше господарство вести не можна.

— Я заїду сама в райком, — сказала Босталоева. — Перевірте краще електрон Умрищева: по-моєму, це його новий політичний лозунг.

— З Умрищевим я одна впораюсь, — висловилася Федератівна. — Електрон — я знаю що таке, мене фізики навчили, — це така частинка; а гасла я чую, навіть коли сам опортуніст мовчить про них! Їдь, дівчинка, — наган не забудь взяти!

Вермо засмутився. Діалектичні сутності — учасники бійки його свідомості — лежали від втоми на дні його розуму.

— Надіє Михайлівна, — сказав Вермо, — я їхав з вами вранці і побачив на небі електромагнітну енергію! Нам потрібно зробити

оптичний трансформатор — він буде перетворювати пульсацію сонця, місяця і зірок в електричний струм. Він буде харчуватися нескінченним простором, він ...

— Та зупинись ти думати хоч заради людини-то, — образилася на Вермо Федератівна. — Людина їде, а він бурмоче — голову їй забиває. Дівці і без тебе є турбота: чи ми самі фізики не знаємо, один вчений який! Що ти, при капіталізмі, чи що, живеш, коли одні особливі думали!

— До побачення, Вермо, — подала руку Босталоева. — Робіть поки земляні роботи, а я привезу обладнання ...

З тими словами Босталоева поїхала в темряву, в далеке крайове місто.

* * *

В один спливший літній ранок візок Надії Михайлівни Босталоевої, директорки м'ясорадгоспу "Батьківські Дворики", зупинився в селі у районного комітету партії. Різні партійці розташувалися довкола комітету на ранньому сонці; багато спали з омертвілими западинами очей, інші говорили щось і дивилися в широту простору, де було багато покладено їх молодості і сили і де зараз вже стелився газ тракторів, блищав тес новобудов, йшли на роботу бригади людей, — порожнечу і скорботу капіталізму змінював багатолюдний соціалізм.

Секретар райкому спав: він ліг в ліжко не далі двох годин тому, попрацювавши всю ніч. Босталоева не хотіла чекати і увійшла в кімнату сплячого секретаря. Він відкрив очі і впізнав її відразу, тому що весь час пам'ятав про неї і потай очікував її, хоча і не мав ніякої надії.

Босталоева повідомила своє прохання; секретар лежачи прослухав її, не розуміючи спочатку нічого. Вона йому подобалася як співучасниця у болісної класовій боротьбі, як товариш по безперервній роботі і як жінка, яка не має ніякої таємної особистої насолоди так само, як і сам секретар.

— Про Умрищевській колгосп ми вже знаємо дещо, — сказав секретар у відповідь. — Вчора ми ухвалили на бюро перевірити стан колгоспів навколо твого радгоспу і випалити залишки куркульні.

Босталоева попрощалася з секретарем і поїхала. Секретар райкому задивився їй услід з ганку будинку — йому стало шкода, що вона їде; всі люди, яких він найбільш любив, постійно були невидимі: перебували далеко, поглиналися працею, зникали з дружби — і потрібно чекати ще п'ять або десять років, щоб настав комунізм, коли механізми вступлять в працю і звільнять людей для взаємного захоплення.

У крайовому місті Босталоевой ніде було зупинитися. Всі готелі давно наповнилися безвиїзними інженерами і кваліфікованими робітниками Ленінграда і Москви. Босталоева потрапила в місто в ту пору, коли в ньому майже не було притулку, тому що буржуазно-сімейні притулки будівельники знесли в прах, а нові світлі споруди ще не просохли для вселення.

Тоді Босталоева оселилася в тій установі, де вона хотіла дістати будматеріали: їй пішов назустріч місцевком, який відвів їй для ночівлі свою кімнату і дав дзеркальце, як члену союзу і жінці. Вночі Босталоева відкрила вікно з місцевкому і задивилася в освітлене, гримляче будівництво заводів, вулиць і житлових будинків. В установі було темно; мовчки лежали архіви, приховуючи в паперах бюрократизм, шкідництво, марення дрібних зникаючих класів і натхнений героїзм. Босталоева пройшла коридорами лункої установи, помацала папки в шафах і серйозно задумалася в нудної порожнечі канцелярій.

Помившись в ванні, яка цілком розумно була приурочена до якогось кабінету, Босталоева переодяглася в чисту білизну і лягла спати на столі місцевкому, слухаючи через відкрите вікно шум нічної роботи, голоси людей, сміх женихів і наречених, завивання напружених машин, гудки транспорту, пісні червоноармійських караулів, що якраз змінилися — весь гул більшовицького життя.

Вона заснула заспокоєна і щаслива, не почувши, як у другій половині ночі по ній ходили щури.

Вранці Босталоева пішла клопотатися про колоди, цвяхи, про динамо-машину, про дріт і про залізні частини для преса, який повинен стискати коров'ячий кал і робити з нього паливні брикети.

У великому залі установи стояв гул від розумової роботи, сотні старанних службовців метикували про постачання тисячі будівництв і безперервно билися на плановому терені з представниками місць, вживаючи чай в проміжках праці.

У кутку того залу сидів молодий ще, але вже посивілий відповідальний виконавець за рознарядкою будматеріалів; він понуро дивився в чад простору своєї установи, не бачачи можливості задовольнити найнеобхіднішим навіть ударні будівництва та спецроботи.

Босталоева підійшла до нього.

— Мені потрібен ящик цвяхів, — сказала вона.

Виконавець посміхнувся і по-батьківськи — відповідально повідомив їй:

— Голубонько моя, мені цвяхів потрібно десять тисяч тонн! .. Ви

звідки?

Босталоева сіла і з задушевністю надії розповіла виконавцю всю потребу свого радгоспу. Коли вона говорила, до виконавця підійшли ще відвідувачі і місцеві службовці; всі вони слухали жінку і явно посміхалися над її проханням про позапланове постачання, але сам виконавець був сумний.

— На весь ваш район ми дали пів-ящика цвяхів, візьміть собі жменю! — сказав виконавець, звикнувши до будівельного страждання.

Всі люди, що були близько, задоволено засміялися: вони прийшли у справах планового постачання і діяли не на основі щирості, а за допомогою вищого комбінування.

— Ви сволота! — вимовила Босталоева. — Дайте мені ваш паперовий план, я вигадую вам цвяхи!

Відповідальний виконавець спочатку склав акт про образу себе в присутності свідків, а потім дав їй план, оскільки це було його обов'язком.

Босталоева розглянула всю розверстку цвяхів, і їй шкода стало кожне будівництво, тому що кожне будівництво просило жадібно і роздавалося кожному мало, — вона не могла вказати, кого треба знедолити, щоб радгосп отримав цвяхи. В кінці відомості було чотири тонни дроту — катанки, призначеної в контору оргтари для дослідної ув'язки.

Босталоева пішла до начальника установи з планової відомістю в руках; начальник, шалений від голоду на будматеріали, сидів серед чаду в своєму кабінеті, оточений багатолюдністю прохачів у справах. Його переконували, перед ним відкривали чарівні перспективи пускового чавунного заводу, якщо тільки начальник дасть цвяхів, йому погрожували карами вищестоящих інстанцій і його пригощали експортними цигарками; начальник дивився в повітря крізь дрімоту своєї втоми і, потай радіючи, вважав про себе: "Старайтесь, крутитесь, чорти, — нічого я вам не дам: вчіться винаходити і знаходити підніжні ресурси!"

Помітивши неслужбове лице Босталоевої, начальник відразу покликав її і вник в її справу. Босталоева запропонувала начальнику віддати їй півтонни катанки, а вона замість катанки зробить в радгоспі дослідну ув'язку соломи і надішле її оргтарі.

Начальник установи, літній робітник, раптом втратив свою дрімоту і ясними очима оглянув всю Босталоеву.

— Тобі скільки — півтонни потрібно? — запитав він. — Візьми собі всі чотири, ти з них дійсно зробиш ... Горюнов! — крикнув він ближньому секретарю. — Зняти катанку з оргтари, перенарядить її

"Батьківським Дворикам"! Постав питання про цю оргтару перед РСІ, нехай їй шерсть там обсмалять; треба показати мерзотникам; що метал буває гарячий. Верещасний! — проголосив начальник поверх гулу установи в сторону відповідального виконавця, — зайди до мене після занять, я тебе, може, звільню за дріт ...

У той же день Босталоева відправила три тонни катанки на радгосп, а одну тонну залишила на складі; потім — вже до вечора — вона з'явилася на цвяховий завод і попросила директора нарубати їй з дроту цвяхів.

— А за що мені їх вам рубати? — сказав директор. — За ваші очі?

— Так, — відповіла Босталоева і подивилася на нього своїми звичайними очима.

Директор глянув на цю жінку, як на всю федеративну республіку, — і нічого не зумів промовити: скільки він не відправляв в республіку продукції, виганяючи промфінплан до півтораста відсотків, республіка все говорила: мало даєш — і сердилась. І тепер стояла перед ним ця жінка, вимоглива, як республіка, і так само позбавлена поки-що багатих фондів, але особливої принадності.

— Хіба поцілувати мені вас за цвяхи! — посміхнувся директор.

— Гаразд, — погодилася Босталоева.

Директор з подивом відчув себе всього цілком — від ніг до губ, — як тверде тіло і навіть всередині його всі частини стали відчутними, — до цього ж він мав тільки одну свідомість на верху тіла, а що робилося в усьому його корпусі, не відчував.

— А ви не образитесь? — запитав директор, пильно спостерігаючи кабінет: ніде не чути було кроків, телефон мовчав, вентилятор гудів рівно, як безмовний.

— Ні, не ображуся, — відповіла Босталоева, — тому що я звикла ... Минулий рік я дістала дахове залізо, мені довелося за це зробити аборт. Але ви, напевно, не така сволота ...

— Ні, — спокійно сказав директор, сідаючи на місце. — Де ваша катанка: ввечері я сам стану за автомат, ви почекаєте десять хвилин і отримаєте свої цвяхи ... Везіть катанку сюди.

Директор байдуже опустил голову до поточних справ. Босталоева сама підійшла до нього і поцілувала його — таким способом, що згодом, коли Босталоева вже пішла, директор ходив до вбиральні заглядати в дзеркало. чи не залишилося чого на його обличчі від цієї жінки, бо він весь час відчував якийсь зайвий предмет на своїх губах.

Увечері Босталоева отримала цвяхи на заводі. Директор сам вивіз їй з цеху чотири ящика на електрокарі і взяв розписку в отриманні

продукції. Босталоева відправила цвяхи на вокзал і пішла вночі, під слабким місяцем, по новоспоруджуваним гримлячим вулицям. Вона читала вивіски невідомих їй організацій

— "Хімрадій", "Східгаз", "Електробюро високих напруг", "Комісія повітродувок", "Контора важких фундаментів", "НТО вивчення вібрацій промустановок", "КрайВЕО" і т.і. та була рада, що таємничі, каламутні і ніжні сили природи діють в лавах більшовиків, починаючи від сили тяжіння і закінчуючи ніжною вібрацією і електромагнітною хвилею, тремтливою в темній нескінченності.

Вікна "КрайВЕО" були висвітлені; дівчата-техніки працювали, схилившись над креслярськими дошками; молодий інженер, посивілий від бурхливого технічного життя, перевіряв на логарифмічній лінійці розрахунки техніків і показував знівеченим робочим пальцем в прорахунки і недоліки креслень.

Босталоева притулилася обличчям до шибки і довго дивилася на своїх ровесниць і товаришів. Місячна ніч йшла в легкому повітрі, літні сади і трави як і раніше виростали на землі, але вони були майже безлюдні тепер, як віджило явище, ніхто не гуляв по ним в неробстві настрою.

Босталоева увійшла в КрайВЕО, подумала в подиві про свою долю і попросила динамо-машину в сто кінських сил у завідувача сектором постачзбуту. Завідувач нічого не сказав у відповідь Босталоевій, тільки подивився кудись повз неї — в країну електричного голоду. Босталоева пройшла в своїх муках, що немає машин, по нагрітим, освітленим світлицям установи, і їй сподобалася глибока праця технічної науки. Одна креслярка миловидне посміхнулася Босталоевій; Босталоева негайно ж помітила цю людяність, і, схилившись над креслярською дошкою, дві жінки поговорили, як подруги: одна сумувала за дитиною, яка очікувала мати до півночі в замкненій кімнаті, інша хотіла динамо-машину. Вранці та креслярка займалася в Креслярсько-конструкторському інституті, а після, не заходячи додому, відразу встигала на роботу; вночі ж вона намагалася менше спати, щоб більше бачити свою дитину. Босталоева обіцяла креслярки приходити в її кімнату з вечора і займатися з дитиною, поки повернеться мати.

На другий день Босталоева так і зробила, переселившись в житло креслярки на час відрядження. Вона малювала чотирирічному хлопчику корів і сонце над ними, зобразила партійну розумну стареньку Федератівну, потім бика, коров'ячу бійку біля водопою; самотній хлопчик дивився і слухав ці факти з користю і подивом. Нарешті прийшла мати, яка довго не давала спати дитині, і з

подробицею розповіла йому, що вона робила в довгий день і про динамо-машину, яку вона почала креслити в інституті з натури.

Босталоева відразу ж дізналася від матері-креслярки, що це — велика динамо-машина, вона давно стоїть в аудиторії, як креслярська модель, але скільки в ній сил, невідомо: завтра креслярки обіцяла списати табличку-специфікацію.

Вранці Босталоева пішла в ту установу, де вона вперше стала на нічліг, і там їй дали повістку, щоб вона з'явилась днем в нарсуд — як відповідачка по справі про назву сволотою державного службовця.

Робочий суддя прочитав вголос перед обличчям цікавого народу справу Босталоевой і раптом дав свій висновок: відповідачку виправдати і винести їй публічну подяку за пильність до економії металу, а позивача-службовця признати дійсною сволотою і віддати покаранню як непридатну особистість. Народ спочатку було перейнявся, але потім зрадів судженню судді; позивач же нахилив обличчя і публічно ізганьбився, надалі до особливих заслуг перед робочим класом.

З камери суду Босталоева пішла, як артистка, — під звуки загальних привітань, і сам суддя вигукнув їй: "До побачення, приходьте до нас ще виявляти ці елементи!" Була ще середина дня, йшло спекотне літо і час п'ятирічки. Дбайлива тривога охопила серце Босталоевої, коли вона зупинилася серед крайового міста, — з жадібністю вона дивилася на дошки і колоди будівель, на вантажівки з залізними речами, на дроти високої напруги, — вона переживала, що в її радгоспі багато однієї тільки природи і немає техніки і будматеріалів. Ще Босталоева страждала про те, що мало буде м'яса для гримлячого на будівлях пролетаріату, якщо навіть "Батьківські Дворики" дадуть дві тисячі тонн, — і їй треба якнайшвидше маневрувати.

Босталоева зайшла в інститут до подружки-креслярки і побачила стару динамо-машину, з якої студентки креслили деталі. Вона прочитала на нерухомій машині напис, що в ній 850 ампер, 110 вольт, але не знала — сильно це або слабо. Вийшовши з інституту, вона написала телеграму Вермо, що машина є, але в ній 850 ампер і по ній навчаються креслення молоді кадри; як же бути?

Вночі інженер Вермо надіслав Босталоевой відповідну телеграму: "Придумав більш досконалу, сучасну конструкцію динамо-машини, робимо її з дерева і дроту у всіх деталях, забарвимо в потрібний колір і надішлемо багажем інституту. Так як креслити можна з дерев'яною розбірний моделі — обміняйте нашу дерев'яну на їхню металеву, наша дерев'яна конструктивно краще, для креслення

корисніша ".

"Дорогий мій Вермо, — подумала Босталоева. — Де живе зараз твоя наречена? Може бути, ще піонеркою з барабаном ходить! .. "

На другий день Босталоева увійшла до секретаря осередку Креслярсько-конструкторського інституту. Зблідлий чоловік, що спав позавчора, вислухав жінку і встав зі свого місця з захопленням.

— Відправляйте сьогодні ж наше динамо в ваш радгосп! — вигукнув він, сповнившись свідомої радістю. — Ми будемо креслити трансформатор, поки не привезуть дерев'яну модель вашого інженера ... Скільки, ви сказали, додасть м'яса динамо-машина? — я забув.

— Сто чи двісті тонн, — повідомила Босталоева.

Їй захотілося зараз зробити якесь добро цього товариша; вона любила кожне своє почуття супроводжувати речовиною іншої людини, але секретар дивився на неї абстрактно, і вона утрималася.

Через кілька діб секретар сам побудував пакувальні ящики і відправив динамо-машину в "Батьківські Дворики", в той же час він попросив ще раз приїхати через півроку, але Босталоева лише побічно посміхнулася на це.

— Тоді ми візьмемо шефство над вашим радгоспом! — проголосив секретар осередку.

— Гаразд, — погодилася Босталоева. — Ви допоможіть нам організувати в радгоспі навчальний комбінат. Нам хочеться дістати ювенільне море, тоді ми народимо мільйони телят, і ви не встигнете поїсти наше м'ясо ... Але тепер уже нам потрібно сто пастухів зробити інженерами.

— Ювенільне море! — скрикнув секретар, сам не знаючи, що це таке, але відчуваючи, що це добре. — Ми доб'ємося через крайком в порядку шефства, щоб тепер же у вас був технічний комбінат!

— Нам потрібна електротехніка, гідрологія та наука про м'ясне тваринництво, — говорила Босталоева, — плюс ще загальна підготовка ...

— Даю! — радів секретар. — Сьогодні ж поставлю шефство на осередку і на загальних зборах. Обійми мене.

Босталоева обняла це худе тіло, що вигорає відразу від всіх кращих причин, які є в житті.

— Дістань мені електричні печі для корівників, — скромно посміхнулася Босталоева, не перестаючи оглядати секретаря, — і арматуру для них, і зовнішні ізолятори, і ще дещо ... На тобі специфікацію.

— Печей немає ніде, — відмовив секретар, йдучи в бік. — Через

місяць у нас буде практика в конструкторських майстерень: зробимо через два місяці в порядку шефства, давай специфікацію! Тобі не пізно?

— Гаразд, — дозволила Босталоева, — мені навіть рано, мені потрібно до зими.

Вона пішла; секретар схилив голову до столу і перестав відчувати в серці інтерес до оточуючих фактів.

— Буду шефствувати! — з горем виступаючих сліз вигукнув він і став прокручувати на столі поточні справи.

В той день Босталоева поїхала на підводі в ліспромгосп. У неї з'явилося доцільне бажання — завести собі всюди шефів, щоб звернутися до серця робітничого класу і зачепити його.

У ліспромгоспі Босталоева прожила цілу декаду, перш ніж встигла домогтися любові до "Батьківських Двориків" у всього трикутника. Однак же директор ліспромгоспу вирішив зміцнити свою симпатію до м'ясорадгоспу чимось більш видатним, ніж один симпатичний настрій. І він написав двостороннє шефське зобов'язання, за яким ліспромгосп негайно відправляв в радгосп колоди, дошки, бруси, обolonки і різні жердини, а радгосп щомісяця повинен відвантажувати ліспромгоспу по дві тонни м'яса, в якості добровільного частування!

Але коли питання про шефство було поставлене на колективне міркування робочих, Босталоева оголосила, що вона згодна пригощати робочих, але тільки щоб директор не їв її м'яса, тому що він допустив в підході до шефства опортуністичну практику, а вона опортуністів плекати не хоче — вона не гнила лібералка.

Збори, що сиділи, встали наполовину при цих словах і відмовилися їсти дармове м'ясо Босталоевої, вимучене з неї директором. Голова профкому виголосив свою промову, де він знищив будь-який факт жебрацтва і пригощенчества, в яких робітничий клас ніколи не потребує.

Директор, поки слухав, вже встиг написати в блокноті чернетку визнання своєї правої, делячеської помилки. На квартирі він не спав всю ніч; він дивився через одинарне вікно в темряву лісів, слухав голоси опівнічних птахів і очікував від тиші природи смирення своїх тривожних почуттів; але і тут він не міг заспокоїтися, оскільки таке ставлення до природи є лише натурфілософія — світогляд куркуля, а не діалектика. На світанку директор вийшов в контору і там написав чорнилом каяття в одній помилці і ордер на відправку "Батьківським дворикам" лісоматеріалів в півтораразовій кількості проти того, що просила Босталоева.

До вечора того ж дня Босталоева приїхала назад в крайцентр. Вона вже сумувала по радгоспу, у неї навіть болів іноді живіт від страху, що в "Батьківських двориках" що-небудь трапиться. У Босталоевій залишилася тепер одна турбота — замовити прес для приготування гнойових брикетів, а потім поїхати в степ. Промучившись цілий ряд днів по всьому колу установ, Босталоева не знайшла собі такого співчуття, щоб їй дали предмети для пристрою преса, і до того ж у позаплановому порядку. В горі своєму Босталоева пройшла в крайком партії. Там її прийняв третій секретар крайкому, старий, паровозний машиніст; він пив чай з домашнім пирогом і намагався уявити собі ясно цей прес, що робить паливо з тваринних нечистот.

— Добре, — сказав на закінчення старий, уявивши собі прес як машину, що тисне. — Навіщо ти тинялася по всьому нашому бюрократизму, кустарна дурочка! Ти б зайшла до мене відразу.

Старший машиніст зателефонував до Інституту Невідомих Паливних Мас і велів допомогти "однієї дівчиці" палити коров'яче добро, а надвечір інститут нехай повідомить йому на квартиру своє виконання.

— Іди тепер, розумниця, в цей інститут, — сказав секретар. — Там хлопці тобі зроблять прес ... Запитай інженера Гофт, це мій помічник-не тут, а на паровозі ... Якщо образишся на що-небудь, зайди знову до мене.

За догляді Босталоевой секретар довго був задоволений: старий механік відчув, що дівчина, яка пішла, носила в своїй голові мільйон тонн нового палива. Доївши домашній пиріг, він пішов до першого секретаря крайового комітету і сказав йому, що настала пора обернути в паливо всі тваринні виверження, що лежать на площі краю. Перший секретар погодився подумати над цим завданням в поточних справах бюро.

Коли настав бюро, то на засідання викликали як доповідача Босталоеву і двох теплотехніків з Інституту Невідомих Палив. Обговоривши захід, бюро крайкому доручило інституту зробити протягом двох місяців два експериментальних преса для "Батьківських двориків", а сам босталоевський радгосп перетворити в свою дослідну станцію, зв'язавшись з інженером Вермо і ковалем Кемалем.

Наповнившись щастям своїх досягнень, Босталоева поїхала раненько в "Батьківські Дворики", назустріч майбутньому часу свого життя.

* * *

Тим часом як Босталоева була у відрядженні, в "Батьківських дворик" померло вісімнадцять корів, а у одного бика незрозумілим чином був відрізаний член розмноження, і бик теж помер.

Крім того, сім корів були вбиті в бійці тварин у далекого водопою, коли бик не зміг встановити правильної черги: старі корови почали стервеніти і колотися і сімох трирічних прикінчили на місці.

Федератівна же лежала десять днів, хвора животом і проносом, і тільки терла ясна в роті, не маючи зубів, щоб ними скрипіти.

Високовський особисто проводив розтин корів і знайшов причиною їх смерті велику нечищену картоплю, яку їм згодували або позаштатні пастухи, або невідомі підкуркульники. Високовський закликав до полеглим коровам видужуючу Федератівну і, заплакавши рідкісними сльозами, жалібно сказав:

— Я не можу більше служити в такій установі! .. Я фахівець, я ніяких рідних в світі не маю, а тут тварин виховую, а ваші куркулі їх картоплею душать, ваші колодязі сухими стоять ... Якщо куркулі у вас ще будуть, а води все мало і мало, я поїду звідси. Я два роки любив теличку П'ятирічку, в ній вже десять пудів ваги було, я м'ясного генія вирощував тут, а її тепер затоптали в черзі за водою! Це контрреволюція: я помру — або скаржитися буду! ..

Федератівна нудно подивилася на Вісоковського, як дивилася зазвичай на безпартійних.

— Які це наші куркулі, дурень ти вузький! .. Їдь на далекі степи стерегти гурти, я всіх пастухів заарештувала.

— Зараз поїду, — витерши лице, смиренно погодився Високовський.

Федератівна зняла з роботи також Вермо і Кемаля разом з їх бригадами, які рили котловани під вітряк і ще під одну споруду, сенс якого Вермо до приїзду Босталоевої нікому не говорив, — всю живу людську готівку Федератівна кинула в м'ясні гурти.

Сама ж Федератівна сіла в таратайку і поїхала без зупинки в Умрищевській колгосп.

В колгоспі була тиша, з багатьох труб йшов дим, слабкий від безвітряності і сонячної спеки, — це баби пекли млинці; на дворах жили товсті м'ясні корови і коні, на вулицях копалися кури в пічній золі і з століття в століття грілися люди похилого віку на призьбах, доживаючи своє пізнє життя. Сумні хати нерухомо стояли під тутешнім старовинним сонцем, як бідне стадо овець, порожні дороги виходили з колгоспу на висоту оточуючих горизонтів, і безтурботно хропли мужики в сінях, наївшись млинців з чухонським маслом. Ще на краю колгоспу Федератівна зустріла чотирьох баб, які понесли в горщиках гарячі пампушки в радгосп своїм заарештованим

чоловікам-пастухам; однак ті баби, видно, не особливо сумували, так як їхні тулуба ходили ходором від ситих харчів і баби гучно перебріхувались.

Туга нерухомості простягалася над почорнілими солом'яними покрівлями колгоспу. Лише на одному дворі ходив віл по колу, обертаючи, можливо, криничний привід; водило, до якого був прив'язаний віл, виявилось занадто довгим, так що для вола був потрібний великий круг і йому розгородили сусідні тини; тому віл то виходив на вулицю, то скривався на тік. Одинокий співаючий звук ворота, що обертається одурівши бредучим і тваринам, був єдиним порушенням в полуденній тиші сплячого колгоспу.

Федератівна зупинила свою таратайку і пішла крізь по хатах: її завжди обурювало нераціональне ненаукове життя сіл, облаштування грубок без правильної теорії теплоспоживання, загальна не гігієнічність і класове видирання заможних жителів.

У першій же хаті, яку відвідала Федератівна, була б'юча в очі ненормальність: в грубці стояли два горщика з рідкою їжею і бігли назовні, а баба сиділа на лавці з чаплею і не приймала заходів.

Федератівна як була, так і кинулася в грубку і вихопила звідти обидва горщика голими руками.

— Немає на вас освіти, сірі чорти!— з люттю сказала Федератівна господині. — Адже рідина-то розширюється від температури, дура ти знахабніла, — навіщо ж ти воду з краями наливаєш: щоб жир тікав? .. А в колгосп мабуть йшла — брикала! Так як же тебе, домовичку, освіті навчити, якщо перш за все одноосібного демона твого не задушити в тобі ... У-у, анчіхристи, замучили ви нашого брата! .. Дай ось я до тебе ще прийду ... Я ще подивлюся, як ти в лікнеп ходиш, яка ти представниця тут, дура неуміла! ..

Федератівна пішла з нещасним серцем, а дворова баба спочатку обімліла, а потім вищирилася.

В іншій хаті Федератівна почала їсти молоко і вершки і розкуштувала, що це радгоспна продукція, аж ніяк не колгоспна: занадто високий відсоток жиру і пінка смачна. Тут бабуся нічого не сказала, а тільки зітхнула з протяжністю і поклала зло в запас свого серця.

На наступному дворі мужик-колгоспник екстрено помчав кудись, не бачачи гостю, а гостя сіла на лопушок почекаати його; в замкненому сараї в той час хтось млосно гарчав і давився, і незабаром звідти ж стали доходити болісні звуки розставання з життям. Федератівна підійшла до сараю і помітила в діру, що там мучиться

корова і ще дві корови стоять біля неї, облизуючи язиками її вже стомлене смертю обличчя. В той момент мужик прибіг назад: він тримав в одній руці сокиру, а в інший квитанцію і, відімкнувши корівник, умертвив свою тварину сокирою, затиснувши квитанцію в зубах. Скінчивши справу, мужик засунув руку в пащу корови і вийняв звідти величезну розім'яту картоплю, обмочену кров'ю і слизом.

У ці моменти деякі жителі вже впоралися помітити таратайку Федератівни, і заможні дітлахи літали по дворах, попереджаючи кого потрібно, що з'явилася сама стара, щоб всі сиділи смирно, а залишкове куркульство нехай ховається в колодязі. Через небагато миттєвостей в селі потух ряд грубок і декілька останніх, викрутасних куркулів полізли по бур'янным гущам до криниць і залізли в них по мотузках, а в колодязях сіли на давно готові, прибиті до шахти табуретки і закурили.

Федератівна як тільки вийшла з останнього двору, як глянула своєї пильністю на дух села, що змінився, так у неї закипіло все, що було всередині, навіть з'їдена страва.

Вона пішла тоді до старого бідняка, своєму другові, Кузьмі Євгеновичу Іванову, який в той час облежувався після роботи.

Кузьма Євгенович з усією симпатією зустрів стареньку і відкрив їй таємницю Умрищевського колгоспу.

— Я ж тут, як Союзкиножурнал, — сказав старий Кузьма, який любив туманні картини ще зі старого часу, — все бачу і все знаю ... Тут що робиться, кума, аж остання теорія завмирає в грудях! .. Дай-но я тобі чайку погрію в чавуні.

Погрівши чаю, бідний старий урочисто оголосив, що він вчорашній день організаційно покинув колгосп і став революційним одноосібником, бо Умрищев заснував тут куркульство.

Федератівна вчепилася тут в бідняка-старого і, схиливши його донизу за відросток волосся, почала ляпати волаком спідниці по дупі:

— Ось тобі, революційний одноосібник! Ось тобі куркульство! Ось тобі Союзкиножурнал! Все бачиш, все знаєш — так не мовчи, дій, бунтуй, старий сучий сину! .. Ось тобі теорія, ось тобі — в грудях вона завмирає! Не будь, не будь — лібералістом не будь! Старайся, старайся, проявляй активність, виявляй, допомагай, йди, не облежуйся, не одноосібничай, лізь, лізь, лізь, не спи, мучитель радянської влади! ..

Угамувавшись в цьому бою і випивши чаю, щоб не пропадала кип'ячена вода, Федератівна пішла перевіряти економіку колгоспу. Вона виявила, що на кожному дворі була повне живе і мертве начиння — від коня до борони, не кажучи вже про дрібних, про молочних або

вовняних тварин. Що ж, питається, було усупільнено в цьому колгоспі?

Ніякої колективної стайні або іншої громадської служби Федератівна не знайшла, хоча і прощупала все село крізь, навіть в ляху заглядала і на горища лазила. З цією незрозумілою думкою і бурхливим серцем Федератівна з'явилася до голови Умрищеву. Умрищев, виявляється, жив в тій самій хаті, по садибі якої бродив віл, тягаючи ярмо приводу.

Умрищев сидів в завішеній кімнаті, на столі у нього горіла лампа під синім абажуром, і він читав книгу, запиваючи читання охолодженим чаєм. Крім лампи на столі Умрищева кружляв вентилятор і подавав у задумане обличчя людини безперервну струмין повітря, що допомагає невпинно мислити мислителю. Знаючи науку, Федератівна розслідувала дію вентилятора і знайшла, що він крутиться силою вола, гнаного погоничем, який ходив услід тварині з лицем полеглого духом, віл передавав свою живу силу на привід, а від приводу йшли далі — через перехідні осі-канати, за канати були прив'язані мотузки, а вже вентилятор обертала сувора нитка.

— Здрастуй, негідний! — сказала Федератівна.

— Здрастуй, старенька! — відповів Умрищев. — Що це тебе носить по всій території?! Ти б краще жила всидячку і берегла силу в голову.

— Ти що це? .. Де у тебе тут діалектика в дії? Ти що — ти куркульство тут народжуєш? .. Я все, батюшка, знаю, я все, батюшка, бачила! .. Замовкни, нещасний схематик, — зараз тебе трісну!

— Сідай, — сказав Умрищев, тримаючи одну руку біля втомленої голови, а іншу кладучи на зачитану сторінку, — сідай, старенька: в стоячку я не кажу ... Ти у мене бачила відсутність знеособлення — перший етап мого керівництва.

— Яке таке відсутність знеособлення? — як молода, затремтіла вся Федератівна. — А ти знаєш, що твої колгоспники пастухами у нас були, що вони корів наших в труну кладуть, цілі гурти твої баби обдоївають, що ...

— Ти не щокай, старенька, — заперечив Умрищев, — ти твердіше керуй, дотримуйся класової політики щодо робочої сили і тримайся чіткіше на своєму посту.

Стара пожувавши порожніми яснами в роті, навіть вимовити нічого не змогла від напору ненависних почуттів.

— Ти подивись на моє досягнення, — вказував зі спокоєм духу

Умрищев, — у мене немає брудного знеособлення: кожен господар має свого прикріпленого коня, своїх корів, свій інвентар і свій наділ — колгосп розбитий на секції, в кожній секції — один двір і один земельний наділ, а на дворі одна особа господаря, начальника сектора.

— А чий же це конячки у твоїх господарів?

— Їхні ж, — пояснив Умрищев, — я враховую чуттєві прихильності господаря до колишньої власної худоби: я в цьому підході конкретний керівник, а не механіст і не богдановець.

Стара здригнулася було від ідеологічної пристрасті, але з мудрістю стрималася.

— Дідок, дідок, — слабо сказала вона, — а в чому ж колгосп у тебе тримається?

— Колгосп тримається тільки в мені, — повідомив Умрищев. — Ось тут, — Умрищев притулив долоню до свого лобі, — ось тут поєднуються всі суперечності і перетворюються силою моєї думки в ніщо. Колгосп — це філософське поняття, старенька, а філософ тут я.

— А все у тебе перебувають в колгоспі, дідок?

— Ні, бабуся, — пояснив Умрищев, — я не тримаюся абсолютних величин: все абсолютне перетворюється в свою протилежність.

— Покажи-но мені класову відомість, — запитала Федератівна.

Умрищев показав графу на папері, що двадцять дев'ять дворів бідних і малопотужних господарів не перебувають в колгоспі: вони відписалися назад з приходом Умрищева, а всього в селі було сорок чотири двору.

Федератівна підскочила з місця всім своїм округлим тілом, збираючись вступити з Умрищевим у злобну дію, але в двері зайшов у валянках чужий чоловік.

Здрастуй, товариш Умрищев, — у мене горе до тебе є! — сказав заходящий.

— Горе? — здивовано промовив Умрищев. — Для теоретичного діалектика, товариш Священний, горе завжди перетворюється в свою протилежність: горя бояться тільки ідеалісти.

Священний, звичайно, погодився, що горе для нього не жах, однак у нього прокисли торішні мочені яблука в кооперативі і стали солоними, як огірки, а морква пролежала свою солодкість і придбала гіркоту.

— Це прекрасно! — радісно констатував Умрищев. — Це діалектика природи, товариш Священний: ти продавай тепер яблука як огірки, а морква як редьку!

Священний моторошно осміхнувся своїм величезним літнім

лицем, на якому лежали сліди віку і рубці невідомих побоїщ; він з незрозумілою жадібністю подивився на бабусю, а потім відразу зареготав і замовк з раптовим переляком, точно відчувши якесь своє, контрольне, яке попереджає свідомість. Від його сміху по кімнаті понеслось нечисте повітря з рота, і зрозуміло стало, яку потужну жерущу силу носив в собі цей чоловік, як йому важко було жити серед гулу свого працюючого організму, в диму травлення і пристрастей. Священний сів на лаву в задишки від власної ваги, — хоча він не був товстий, а лише величезний в кістках і в усіх отворах і опуклостях, пристосованих для відчуття всього стороннього. Сидячим він здавався більше будь-якого стоячого, а за розміром був майже середнім. Серце його калатало привселюдно, він дихав ненаситно і дивився на людний привертаючи, сирими очима. Він навіть сидячи жив в доцільній тривозі, бажаючи, мабуть, схопити що-небудь з предметних речей, скористатися всім відчутним для одноосібного життя, зжувати будь-яку м'якоть і проковтнути її в своє порожнє, що нудиться тіло, обійняти і знесилити живе, заморитися, восторжествувати, знищити і впасти самому смертю серед спожитого без залишку, заглухлого світу.

Священний вийняв рукою з мішка, пришитого до своїх штанів, кашу, з'їв чотири жмені і почав зажовувати її ковбасою, вилученою з того ж мішечного кишені; він їв, і видно було, як нагромаджується в ньому сила і надувало лице багряною кров'ю, від чого в очах Священного з'явилася навіть туга: він знав, як мізерні місцеві умови і наскільки вони не здатні задовольнити його життя, готову вибухнути або замучити від надлишку і переваги. Надувшись і шумуючи своїм єством, Священний мовчки жував все, що лежало в його кишені.

Умрищев, згадавши про їжу і про те, що думка є матеріалістичний факт, попросив у Священного їжі. Священний так чомусь зрадів, що викинув, як блювоту, жування з рота і витяг із бокового мішка кривий шматок ковбаси, закопченої на вогні. Умрищев без уваги взяв ковбасу, але Федератівна як глянула на цей продукт, так заверещала, як дівчина, і заплющила очі від сорому: вона знала бичачий член розмноження, зрізаний у плідника радгоспу.

Умрищев ж, начитавшись фізико-математичних наук, нічим тепер не гидував, оскільки все на світі складається з електронів, і з'їв ту ковбасу.

Розплющивши очі, Федератівна кинулася енергійно на Умрищева і вкусила його; Однак завдяки беззубості бабусі Умрищев не впізнав болю і подумав, що в старій загорілися стихії залишкових

пристрастей — переддень труни. Зареготав, завонявши, Священний і також отримав укус Федератівна, але він лише зрадів, відчувши укус старої.

На столі Умрищева зупинився вентилятор; в двері прийшов сонний, сумовитий погонич з топірцем і сказав, що віл був ситий і здоровий, але нудний останнім часом і помер зараз: напевно, від туги своєї праці для непотрібної людини.

— Я тепер кандидат партії і йду з двору, — сказав погонич. — Бабусю, — звернувся він до Федератівни, — ти з радгоспу, візьми мене туди.

— А що з тобою таке, родимець? — запитала Федератівна. — Чого ти раніше не сигналізував, який ти кандидат партії! ..

— Мені, бабуся, неважно тут стало, у мене серце зіпсувалося від них і розум уморився ...

— А чому ж у тебе серце-то зіпсувався?

— Від них, — сказав вентиляторний наймит. — У них така наука, щоб бити радгосп і тверднути заможного одноосібника ... Мишка Сисоєв дві телиці у радгоспу звів — а ти не знала, — він члену кооперації товаришеві Священному їх на фарш продав, в кооперації товариш Священний постійно фарш на машині крутить, раніше хотів сосисочну фабрику відкривати — тепер війни очікує ... Мишка Сисоєв і Петька Голованець в пастухах були у тебе і хотіли корів відвезти: вони порізали їх на степу, а товариш Священний обіцяв їм коня, потім побився з ним і вбив коня, — корів черекнули, а везти ні на чому, тут ти спіймала пастухів і в комору замкнула. Вони тепер сидять, кричать — їм там мочи немає, а баби їм млинці печуть з твого молока, а мука своя ...

— Я не давав установок бити радгосп! — скрикнув Умрищев. — Я теоретик, а не практик: я живу тут лише як історично зацікавлена особистість, а останнім часом переходжу на точні науки, в тому числі на фізику і на вивчення нескінченно великих тіл! Це наклеп класового ворога на ряди теоретичних працівників!

Священний по-страшному і безперервно сміявся, а Умрищев глибоко, але чисто теоретично обурювався.

На дворі ж весь час йшов жаркий день, старіючий в старому пустельному пилу, покритої чадом тління місцевого ґрунту, і весь колгосп знаходився в цій туманній невизначеності атмосфери. — Адже тут же була ліквідація куркульства: хто ж тут є? — дізнавалася Федератівна, тримаючи пильний погляд на всіх присутніх людях. — Де ж тут сидить найпринциповіше стерво?

— А тут вони, — мляво показав погонич на Умрищева и

Священного, — а під ними заможні залишки, Які жир наживають на твоїй яловичині з радгоспу. У тебе за рік сто корів сімнадцять дворів з'їли — и мало, а ти один обман знала ...

Федератівна на вигляд не здивувалася, тільки вкрилась гусячою шкірою збудження.

— А чого ж бідняки-колгоспники дивилися и мовчали — запитала вона.

— А це ж я і є бідняк-колгоспник. — з власним подивом сказав погонич, сам в перший раз додумався, хто він такий. — Як же я мовчу, коли я весь говорю. На тобі топірець, а то товариш Священний зараз вб'є тебе.

Священний схопив погонича вентиляторного вола поперек и почав тиснути його слабке тіло до смерті, але погонич стукнувши його сокирою в тім'я незначним ударом втомлених рук, и обидві людини впали в меблі. Умрищев, взагалі не схильний до практики дій, звернув увагу Федератівни на повну недоречність того, що відбувається фактом. Тим часом влежавши Священний був далеко не мертвий и пробивши ногами стіну на вулицю, висунувшись кінцівками в село, але вже назад він не міг підібрати свої ноги, бо погонич терпляче дорубав голову свого ворога.

Федератівна взяла погонича за руку и повела його на двір. Погонич напився на дворі води, подивився на світ, що остався без Священного и повеселішав.

— Це я працював на жарі без шапки, у мене голова ослабла, и я тобі знати нічого не давав. Як буду на радгоспі працювати, так куплю собі шапку.

— Ні, малий, — сказала Федератівна, — ти в радгоспі не працюватимеш ... Ти навіщо, поганець, людину вбив? — що ти — вся радянська влада, чи що, що чужими класами розпоряджаєшся? Ти ж сам — одна частинка, ти гірше електрона тепер?

Погонич затьмарився на вигляд и опустивши рано старіючу голову.

— Це, бабуса, від спеки: мені голову напекло ... Дай я весь шапку куплю!

Федератівна пригнула погонича и погладила його кошлату голову.

— Ні, ти брешеш — голова у тебе нормальна ...

На околиці колгоспу встав вихор кругового вітру и підняв із землі різні предмети сільського мотлоху. Позаду вихору йшла не коливаючись міцна хмара дорожнього пилу. Це рухалось додаткове стадо в "Батьківські Дворики", вже яку добу долаючи пішки півтора ста верст. Позаду стада їхали на волах гуртівники и їли

кавуни від спраги.

Федератівна відправила вбивцю-погонича в радгосп зі стадом и веліла чекати її, а сама сіла в таратайку и попрямував в район, в комітет партії.

В районі Федератівна не застала секретаря партії — він помер незабаром після побачення з Босталоевой, тому що у нього розкрилась від виснаження тіла внутрішня рана Громадянської Війни.

Новий секретар, товариш Определенов, вже взяв курс справи в Умрищевському колгоспі і ще мав у своєму розпорядженні всю картину бурхливих капіталістичних елементів, що оточують "Батьківські Дворики".

А зараз він сумно шкодував, що не впорався особисто об'їздити колгоспі Умрищевського впливу, коли навіть старенька мчить невпинно в таратайці по степу и діє енергійної силою. Федератівна почала ображати Определенова докорами, що він гірший за небіжчика і керує районом зі свого стільця, що він скотиться врешті-решт в схематизм і потоне в теорії самопливу. Секретар, хоча і відчув своє слабке невдоволення, все-таки радів наявності таких бабусь в активі району.

— Бабусю, — сказав з певною любов'ю до неї, — Умрищева ми сьогодні обговоримо на бюро і віддамо з партії до прокурора, а тебе ми перекидаємо з радгоспу на місце Умрищева. Ти згодна?

Федератівна відчула було тугу, але свідомість враз впоралося в ній з незначним почуттям особистості, і вона сказала:

— Узгоджуй з директоркою і пиши путівку, товариш Определенов ... Або соціалізм, або ні — адже ось питання-то!

Відвернувшись, Федератівна, як будь-яка звичайна бабка з мас, витерла в знак смутку свої очі краєм кофти — вона відчувала своє розставання з Босталоевой.

— Ти це що? — запитав Определенов.

— Ти пиши, ти пиши наше партійне — а це моє, старе бабине, виходить назовні.

— Так то-то! — сказав Определенов, формуючі якийсь порядок денний. — А я думав, ти бідкаєшся про щось.

— Так то ні про що не журюся, так то ні про що не сумую! — закричала раптом Федератівна. — Чи я безгруда, бездушна, нетутешня якась! .. Рідні мої Дворики, Надійка моя, товариш Босталоева, відбирає їх у мене Умрищев — лиходій, вже сутеніє серце моє, сховалися ви за дорогою ... — і, схилившись плачущим лицем на стіл секретаря, стара заголосила на весь районний центр.

Через годину терплячий Определенов спитав у неї:

— Ну як, бабуса?

— висохла вже, — відповіла Федератівна. — Давай інструкцію ліквідацію Умрищевської шкільки.

Определенов тривало посміхнувся і не став вчити розумну і чутливу бабусю, оскільки вона сама вже осягла все.

* * *

Надія Босталоева повернулася в "Батьківські Дворики". Вона приїхала тихо, у вечірні години, на підводі привокзального одноосібника.

Не доїжджаючи двох верст, Босталоева зупинилася. У радгоспі стояла невідома вежа, ємна і корисна з вигляду, хоча і невисока за розміром. Захід сонця висвітлював темний матеріал місцевого походження, з якого була побудована вежа. Крім вежі в радгоспі був ще величезної сили і величини вітряк, при цьому він крутився зараз в порожнечі абсолютно тихого повітря.

Під'їхавши ще ближче, Босталоева переконалася що землебитних житлових будинків в радгоспі вже немає, і також не було ніяких інших слідів колишніх обжитих "Батьківських Двориків" — ні шелюги, ні знайомих предметів у вигляді стежок, лопухів і самородні каменів, доставлених сюди невідомої силою, — тепер була лише розволочена огрядна земля, як битва, залишена загиблими бійцями.

— Що тут таке? — з переляком запитала Босталоева. — Де ж мій радгосп?

Візник-одноосібник пояснив їй, що радгосп повинен бути тут.

— А це просто якісь фактори! — сказав візник на вежу і млин. — Адже тепер багато чинників в степу, а я живу близько транспорту, я звідси дальній. Транспорт, той я знаю: тара 414 пудів, нетто, діаметр шийки, гальмо Казанцева, закрий піддувало і сифон, автоблокування; три свистка — дай ручні гальма; два — здай назад; багаж приймається при наявності проїзного квитка. А степ я не люблю: це місце для мене якось майже що малоймовірне, я люблю найбільше вагони парового опалення і ще сторожові будки. В будках добре живеться сторожовій людині: кругом тихо, роботи мало, повз поїзда мчать, вийди і стій собі з сигналом, а потім оглянь свою ділянку і заварюй собі кашу ...

Босталоева з увагою подивилася на цього випадкового, минулого для неї чоловіка: яке велике життя, подумала вона, і в яких маленьких місцях воно притулилося і сподівається ...

У знесеному радгоспі ходили чотири вола по перевернутому ґрунту і крутили млин навпаки, тобто не поточне повітря крутило снасть, а жива сила обертала вниз крила в повітрі. Босталоева з

подивом запитала у Кемалю, який радісно споглядав таке розорення, що це означає.

Кемаль, призначений до цього дня секретарем осередку, подав Босталюєвій побільшавшу від роботи руку і сказав:

— Це ми притирання частин робимо, щоб механізм обігрався на ходу: новий паровоз теж сам себе спочатку не тягне, поки не обкатається ...

Близько млина ганяв волів інженер Вермо, зубожілий в одязі і встигши постаріти за минулий час. Він було зрадів, що бачить Босталюєву, але раптом задумався іншим наскочили на нього сумнівом.

— Надія Михайлівна, — сказав він, — що, якщо ми ліквідуємо всіх пастухів, а корів доручимо бикам. Високовський мені говорив, що бик — це розумник, якщо його привчити до відповідальності: суб'єктивно бик буде захисником корів, а об'єктивно — нашим пастухом! штатний натовп

— це відсталість, Надія Михайлівна: нам треба поменше людей в республіці — занадто багато роботи ... Федератівна заарештувала куркульських пастухів, а нам їх тепер ніде тримати — їх пов'язав Климент мотузкою від втечі і повів в районну в'язницю. Кажуть, пастуші баби залоскотали Климента в степу, а бабині чоловіки розбіглися. Динамо-машину ми отримали, але без вас було нудно ...

Інженер говорив що попало, прокидуючи крізь розум свою тугу, що накопичилася. Босталюєва нічого не відповіла Вермо: вона настільки втомилася від своїх дій в місті, від вражень історичного життя, від свого серця, обтяженого заглушеною пристрастю, що заснула незабаром в тіні невідомої вежі, мовчазно образившись на всіх.

Прокинулася вона ввечері, покрита від роси і нічного холоду різним одягом.

Поблизу від Босталюєвій сиділи шістнадцять осіб, серед них були Кемаль, Вермо і Високовський, і всі вони їли їжу з одного котла.

— Зламали весь радгосп, а самі кашу їдять! — сказала Босталюєва. — Сволота яка! .. Хто з вас перший почав землю тут рити, чи здорові гурти; де Федератівна — старенька? .. Кемаль, ти за чим тут дивився, хто ці люди сидять? Я прямо дивуюся: які ви малолітні! А я думала, ви й справді комуністи!

— Ми-то? — прохаркнувшись від дрібної каші з молоком, вимовив Кемаль. — Ми не комуністи? Ах ти дура — дівча! Я старий коваль і механік, я не сміявся тридцять років, а ось прийшов інженер Вермо, відкрив нам простір науки — і я посміхнувся на твій радгосп з землянок! Ти ж всі лозунги перекируєш, ти з природою, ти з

відсталістю примирялася тут — нервова нікчемність така! .. Ти поїхала, бабуса твоя пропала теж — радянська квочка така — і ми втрюх, — Кемаль показав ще на Вермо і Вісоковського, — ми сказали твоєму старенькому радгоспу: геть, ти не діло тепер! І не було його в одну ніч! Треба працювати, товаришу директор, не за зайву сотню тонн яловичини, а за десять тисяч тонн! .. Ти — дівчисько ще в очах техніки!

"Чому у нас люди так швидко розвиваються, — подумала Босталоева, заново розглядаючи Кемалья. — Це прямо чудово! "

Інші робітники, які виявилися на перевірку бідняками, що втекли з Умрищевського колгоспу, також почали соромити Босталоеву за її недооцінку вежі, млина та подальших перспектив.

Високовський взяв Босталоеву, як жінку, під руку і повів її до вежі. Босталоева мовчала. Вермо дивився їй услід і думав, скільки цвяхів, свічок, міді і мінералів можна хімічно отримати з тіла Босталоевой.

"Навіщо будують крематорії? — з сумом дивувався інженер. — Потрібно будувати хімзаводи для видобутку з трупів кольорметзолота, різних будівельних матеріалів та обладнання ".

Вежа була складена зі стислих, збрикетованих ручним пресом глино-чорноземних цеглин і представляла собою вид усіченого конуса.

У сінях вежі знаходилося особливе стійло — воно хоч і не мало ще арматури, але це було те ж, що електричний стілець для людини-місце смертельного вбивства тварин високою напругою.

Високовський і Вермо не хотіли псувати якості м'яса передсмертним жахом і божевільною агонією живої істоти від дії механічного знаряддя. Навпаки, тварина буде піддана попередньої ласки в електричному стійлі, і смерть буде наступати в момент насолоди кращою їжею. Середина вежі була викладена дошками в тісний пригін, а дошки покриті шаром клейового лаку, непрохідним для електрики.

— Ви розумієте, що це? — запитав Високовський.

— Ні, я не розумію, — сказала Босталоева. — Адже дощі же розмиють цю земляну каланчу.

— Товщина кладки земляних брикетів тут така, Надія Михайлівна, — пояснив Високовський, — що потрібно десять років злив, щоб вода змила вежу ...

Вид тварин, гнаних крізь простори пішки в міста на з'їдання або навіть замкнених в неволю вагонів, завжди приводив Вісоковського в душевне і економічне здригання. Корови, і особливо бики, занадто вразливі, щоб переносити залізничну їзду, вид міст і ревучу індустріалізацію. У тварин здають нерви, вони висипають

безперестанку з себе гній і втрачають істивну вагу. Пораховано, що при їзді в вагоні на тисячу верст корови худнуть на десять і більше відсотків, а бики зовсім тануть, сумуючи, що їм вже ніколи тепер не доведеться злучатися.

Якщо "Батьківські Дворики" відправлять протягом року дві тисячі тонн корів, то двісті, а може бути, і чотири сотні тонн найбільш ніжного м'яса буде витрачено в дорозі завдяки схудненню тварин. Крім того, корови можуть зовсім померти в дорозі. Ці двісті або чотириста тонн яловичини повинен зберегти електричний силос, побудований як вежа. Коров'ячі тулуба розрубують на сортові частини і завантажуються в вежу. Потім невелика кількість високонапруженого струму пропускається крізь всю масу яловичини, і яловичина зберігається довгий час, навіть цілий рік, в свіжому і поживному стані, тому що електрика вбиває в ньому смертних мікробів.

При необхідності м'ясо накладається в пристосовані діжки з викачаним повітрям і відправляється в міста. Надалі слід навколо електричного силосу розвинути комбінат, з тим щоб на місці обертати м'ясо в фарш, ковбасу, холодець, консерви і відправляти в міста готову їжу.

У Босталоевой після розмови з Вісоковським стислося серце, що вона ще не інженер і їй потрібно надмірно любити Вермо. Високовський розвинув перед директоркою ще ряд заходів, обдуманих їм спільно з Вермо і Кемалем, для різкого накопичення м'яса в радгоспі, а Босталоева мовчки думала про новий технічний більшовизм, якому вже не відповідає її розум.

Тут в баштові сіни увійшла колишня радгоспна кухарка, яка не знала, куди тепер їй дітися, коли все зламали, коли з металевих ложок мужики зробили дріт, супові котли розкачали в листи, коли навіть вушні сережки виїняли у неї і розплавляли їх в олово, — це сумна, безхазяйна жінка, позбавлена побутового стану, сказала, що рухається нове стадо з якогось далекого пункту: йдіть його зустрічати і організуйте скоріше баб зі степу, тому що нікому обдоявати худобу, а з неї вже капає молоко в землю.

Босталоева і Високовський вийшли з сіней вежі і побачили погонича Умрищевського вентиляторного вола; погонич прибіг першим, щоб усвідомити нове місце свого життя і повідомитись.

* * *

Влаштувавши новоприбуле стадо на ділянку степового різнотрав'я, відкритого недавно Високовським близько одного далекого дикого колодязя, Босталоева повернулася вночі в радгосп.

Вермо грав на гармонії, а Кемаль танцював — з тим виразом, наче хотів вивітрити з себе всю обридлу стару душу і взяти інше повітря з вітру, що дме.

Дивно і небезпечно було бачити багаття в степовій темряві, веселих людей, крила могутнього млина, везу і слухати, як загальний людський голос, прекрасну музику, завжди відповідну наміру більшовиків, що борються. Босталоева увійшла в середу людей і стала танцювати по черзі з усіма товаришами, поки не перепробувала всіх; тільки Вермо, як зайнятий музикант, не міг потанцювати з Босталоевою, але зате вона, рухаючись, обіцяла йому дістати агрегат для буріння на ювенільне море, і Вермо з енергією радості почав ще краще грати на гармонії. Один погонич вентиляторного вола стояв осторонь, не примкнувши до дружби і музиці, але і його Босталоева взяла в справу танцю, від чого погонич весь запосміхався і вже заздалегідь згоден був покласти всю свою силу на радгоспному будівництві — настільки він мало ще бачив ніжності в життя. Танцюючи, погонич нюхав подругу-директорку і насолоджувався своїм достоїнством, потрібністю і рівністю з вищими друзями, а Босталоева дивилася не його зблизька і посміхалася йому в обличчя своєю усмішкою серйозної щирості, своїми спокійними вірними очима, і погонич відчував її легку руку на своєму плечі, звиклим до тяжкості і терпінню.

Дивлячись на танцюючих, Вермо встиг вже продумати питання про раціоналізацію відпочинку і щастя, а сам не міг перемогти в своєму серці почуття тієї прозорою печалі, яка походила від свідомості, що Босталоеву може обійняти цілий клас пролетаріату і вона не стомиться, вона теж відповість йому зі пристрастю і відданістю.

Незабаром погонич Умрищевського вола заіржав від радості не своїм голосом — жіночим басом, і танець поступово припинився, оскільки довгі веселощі перетворюються вже в скорботу.

Настала північ; повітря почало перестигати від роси і відсутності сонця, і всім людям, всій технічній бригаді Вермо і Кемалю захотілося спати і зігріватися. Тут же стало відомо, що весь теплий одяг пішов зі знову найнятими пастухами на пасовища, на місці була тільки одна величезна кошма, метрів в десять або п'ятнадцять довжини. Все влізли під ту кошму, а Босталоеву поклали в середину, щоб їй було тепліше, і ближні сусіди відсунулися від неї, бажаючи дати Босталоевій більше дихання і свободи, якщо вона буде ворушитися уві сні.

На ранок в радгосп приїхала в таратайці Федератівна, і з нею

прибув в якості кучера секретар райкому Определенов. Старенька ще здалеку закричала від злості, вирішивши, що умрищевці впоралися вкрасти без неї весь радгосп.

— Почекай ти шуміти, убога, — зупинив її Определенов, що не терпів ніякого вереску на землі як знака безсилля. — Побільше спокою, бабуся, — нам нічого не страшно.

Заставши під повстиною населення радгоспу, Определенов стягнув зі сплячих кошму, і вони відразу прокинулися, як шалені.

Отямившись, бачачи невдоволення старої і секретаря, Вермо почав ганьбити природний самопливний пристрій природи і потурання цьому опортуністичному пристрою з боку адміністрації радгоспу. Наприклад, хіба землянково —землебітна і дерев'яна форма радгоспу не є ненависть до техніки? Хіба можна отримати м'ясо від напівголодної, непоєної худоби, що бродить в печалі по їжі десятки верст щодня? І ми знесли в ніч всю радгоспну убогість, щоб звільнити меблі з начинням і взяти з них цвяхи, дошки та інші матеріали для істинної техніки, для потроєння продукції радгоспу!

— Він має рацію цілком, — з невизначенм сумом сказав Кемаль.

— Ви ще й гадки не маєте про більшовицькі технології, — говорив Вермо серед літнього ранку, неумитий і постарілий від темпу своїх роздумів, —у вас немає органічного відчуття техніки як першого почуття свого життя ...

Федератівна, усвідомивши, що хтось хотів образити науку, враз стала на точку лютного захисту Вермо і вітала промовою вежу і млин.

Определенов сміявся над старенькою і був радий, що в "Батьківських двориках" під виглядом чуттєвого захвату відбувається насправді соціалістичне скотарство, перемагаючи все існуюче на світі на цей рахунок.

— Говори тепер ти, Високовський, — запропонував Определенов.

— Хоча я зоотехнік, — сказав Високовський, бажачучи виявити чимось радість зоотехнічного творчості, що охопила його, хоча б тим, що покаятися, — хоча моя дисципліна довгий час була заражена неосвіченим опортунізмом і шкідництвом і поглядом на зоологію як на м'яку якусь, тиху науку, де все гармонійно і еволюційне, але я заявляю, що радянська зоотехніка немислима без металургії, без машинобудування, без електрифікації, тому що тільки залізо і вогонь здобудуть нам воду в сухих степах, тому що лише тонка пульсація електрики, що наближається по ніжності і гостроті свого факту до життєвих явищ, до зоології, лише вона, ця пульсація, гра сонячної енергії в атомній глибині матерії, як визначає Микола Едвардовіч

Вермо, лише вона дасть нам зайвий наріст м'яса на кістках тварин, дозволить нам раціонально забити худобу, зберегти його без втрат і відмінно транспортувати. Потім я пропоную знищити негайно плинність робочої сили ...

— Як конкретно? — запитав визначення, вслухаючись з повним серцем в слова фахівця.

— Знищити її як плинність, як пережиток розриву міста з селом ... Потрібно ввести ковзну шкалу професій, щоб пастух був навчений будівництва і міг бути теслею взимку або ще чим-небудь, щоб людина обіймала своїм вмінням кілька професій і чергувала їх за порами року ... Кожен трудящий може і зобов'язаний мати хоча б дві професії — наш Кемаль має їх цілих чотири, — це дасть десятки тисяч економії за одними "Батьківським Двориками" ... Хай живе наше життя і наша напружена праця для всіх товаришів ... як далеких, так і тих, що поблизу! — неочікувано скінчив скромний Високовський і повільно почервонів, відчувши свою заключну патетичну нетактовність.

— Хай живуть наші соціалістичні фахівці! — голосно сказав Определенов, щоб знищити фарбу помилкового збентеження з лиця Високовського. Але Високовський почервонів ще густіше, і всі засміялися, а Босталоева сміялася до тих пір, поки у неї не вийшли сльози, блискучі на світлі сонця, як роса, на чорній траві вії. Всі люди подивилися на очі Босталоевій, а Вермо сказав:

— Я ручаюся, що не кожен ще зуміє померти з нас, як настане вищий момент нашої епохи: нам тоді потрібно лише побудувати оптичний приймач-трансформатор світла в струм, як ми зараз будуємо радіоприймачі, і через нього до нас полетіть нескінченна електрична енергія — з сонячного простору, з місячного світла, з мерехтіння зірок і з очей людини ... Ось яка проблема, товариші, сидить в одному погляді Босталоевій, а ви побачили її очима статевого міщанства: адже так нікуди не годиться!

— Глянь в мої очі! — попросила Федератівна. — У мене там горить електрика чи згасла?

Вермо подивився в старечі очі.

— Погано горить, — сказав інженер, — у тебе більма ростуть.

Федератівна відразу оцінила було цей факт як заглушену вилазку класового ворога, але потім поворушив яснами і передумала.

— Нехай ростуть, — погодилася стара, — я і бачити не буду, так почую. А ти науковий лівак!

— Стривай судити, бабуся, — сказав Определенов. — У них вже є справи, а ти говориш слова ... Давайте, товариші, намітимо план технічної реконструкції "Батьківських Двориків".

Тут же, на загальній повстині, був складений перелік головних заходів, а саме:

— Назва роботи Мета її Прізвище бригадира і термін виконання Корисний ефект і примітки

— 1. Закінчити будівництвом електродвигун; встановити динамо; змонтувати трансмісійну передачу; провести електричну мережу взимку: опалення баз отелення і робочих жител, подача жару на кухню. Влітку: давати силу на насос і на брикетний прес Вермо. 2 місяці 300 тонн додаткової яловичини. На 100 руб. палива. Знищення спраги на центральній садибі.

2. Електротехнічний монтаж силосної башти і забійного стійла Заготівля свіжої яловичини в довгий термін Високовський, консультації, Вермо. 1 місяць Не менш 400 тонн м'яса. При відсутності вітру жити вежу слід від волового приводу зважаючи на малу кількість струму, потрібного для вежі 3. Прес для брикетування коров'ячої шлункової продукції Рішення степової паливної проблеми Кемаль Економія 2 тисячі руб., які повинні бути витрачені на покупку стороннього палива 4. Придбати, перепроєктувати переробити 2 вольтових агрегату різної потужності Електричним полум'ям меншого агрегату різати камінь в кар'єрах і зварювати їх знову на місці кладки, з метою побудови суцільнолитих жител для людей і худоби. Потужним агрегатом пропикати свердловини в глибину земної кулі, щоб розкрити кристалічну гробницю материнського моря, або взагалі досягти багатих запасів води — взяти звідти кількість вологи, достатню для утворення постійного озера або степового моря. Паралельно бурити негайно вольтовим вогнем неглибокі водоносні свердловини на всіх пасовищах і зимових гуртах радгоспу (мале водопостачання) Босталоева, Вермо. 3 місяці По будівництву 50 тис. р. За малим водопостачанням 30 тис. р. на рік. За великим водопостачання (на материнське море): соціалістичний ризик

5. Винайти і сконструювати оптичний прилад для обернення сонячного світла в електрику Отримувати енергію в степу і в усьому світі з будь-якої точки освітленій нескінченності Вермо, Кемаль, Босталоева. Не менш року Встановлення технічного більшовизму в "Батьківських дворик" і на всьому відкритому просторі землі

6. Сконструювати тваринницький комбайн на автомобільному шасі Швидке обдоявання віддалених гуртів і доставка вершків на радгоспу маслوبيйку. Високовський, Кемаль. 2 місяці 18 тисяч рублів на рік

— У сьомому, восьмому і дев'ятому пункті плану призначалися

інші види робіт. Будь-яке захід за цим планом повинен мати допомогу і консультацію з боку Інституту Невідомих Паливних Мас, КрайВЕО, Інституту Дешевої Енергії, ВАРНІТСО, Товариства Глибокого Буріння та інших відповідних організацій.

* * *

Через місяць або півтора в "Батьківські Дворики" прибули обладнання та матеріали, занаряжені Босталоевою в крайцентрі, і тільки тому, що Босталоева сама знайшла свої заблукали на залізниці вантажі і привела вагони на найближчу станцію. Інакше б вантажі могли зовсім осиротіти, придбати невідомий стан і їх зараз же присвоїли б собі агенти численних будівництв, що населяли в той час всі вузлові пункти транспорту; ці агенти-постачальники безперервно дивилися вовчими очима на потоки чужих вантажів і тільки свою будівлю вважали дійсно вирішальною для долі соціалізму, тому вони прямо дивувалися, що когось ще постачають, крім них, і сприяли перетворенню блукаючих вантажів в безхазяйне сирітство, щоб переадресувати їх собі, користуючись метушнею загального будівництва.

Близько того ж часу в радгосп приїхали два інженера з краю: електрик Гофт і гідрогеолог Даев. Гофт був з Інституту Невідомих Палив, а Даев від ВАРНІТСО і Товариства Глибокого Буріння. Спільно з інженером Вермо вони довели конструкторські ідеї вольтабуріння до креслярського детального вираження і поправили різні упущення в побудові вежі брикетного преса і вітродвигуна.

Інженер Гофт вже не хотів їхати з радгоспу і залишився в ньому до закінчення всіх робіт, а Даев і Босталоева вирушили швидше в крайове місто і в Ленінград, щоб знайти підходящі електрозварювальні агрегати ці агрегати були потрібні для негайного перебудови їх на іншу службу. Один з агрегатів повинен встигнути перерізати камені в кар'єрі і зварити з цих каменів житла ще до настання зими.

Контора перебудови радгоспу містилася в сінях електросилової вежі, де все креслили, вважали, спали і марили від нічної уяви. Кемаль взяв собі на облік такий побутової недолік і відправився в колгосп до Федератівни. Через чотири доби він привіз з колгоспу на волах шість порожніх хат, що належали раніше куркулям, тим, що ховалися в колодязі від старої. Ці хати лише в слабкому ступені пошкодилися від транспорту і цілком виявилися придатними для розміщення техперсоналу і для ночівлі технічних бригад.

Інженер Вермо розгорнув фронт робіт відразу — за всіма опорами; головний же удар він зосередив на добудові і обладнанні

електричної м'ясної вежі, де зробив весь монтаж особисто.

Але робочих було всього шістнадцять чоловік, і люди так зморювались, що не могли змити водою свій піт і їм не вистачало сну для забуття втому.

Одного разу вночі Вермо сидів за столом і, нудьгуючи по Босталоевій, розглядав її книги. Навколо Вермо спали люди на підлозі, від них пахло відпрацьованим життям, їх сорочки заживо зітліли на постійно гарячому тілі і роти були сумно відкриті, щоб освіжитися повітрям ночі і продуті наскрізь свій тулуб, зашлакований смертельними скупченнями немочі.

Кемаль лежав горілиць з омертвілим видом лиця; він сьогодні сам тягав колоди на верх вежі, а вчора забивав якірні палі для кріплення вітроподвигуна від зимових бур.

У своєму диханні він плавно піднімав і опускав ребра, оброслі жилами важкої сили, і обличчя його хоча і було вкрите сумом втому, але все ж зберігало в своєму тьмяному вираженні ніжність надії і глузування над грубим тягарем життя, — в цьому Кемаль, хоча і непомітно, але був схожий на Босталоеву. "Навіщо він тягає колоди, навіщо він не повісив блоку і не примусив вола втягнути колоду на канаті? — думав Вермо в тиші великого простору. — Навіщо взагалі нам праця як повторення одноманітних процесів; потрібно замінити її безперервною творчістю винаходів! "

Погонич Умрищевського вентиляторного вола спав вниз обличчям. Він працював з копання землі для різних установок. Вермо вирішив завтра ж зробити кілька кінних лопат і рити ґрунт силою волів або навіть пристосувати під цю справу вітер.

Вермо не знав, чи є у Кемалю і погонича вентиляторного вола інше життя, естетичні смаки і накопичення на ощадкнижці. Вони були, напевно, безрідними і перетворювали майбутнє в свою батьківщину.

В речах Босталоевій Вермо знайшов "Питання ленінізму" і став перечитувати цю прозору книгу, в якій дно істини йому здалося близьким, тоді як воно насправді було глибоким, тому що стиль був складений з одного потужного почуття доцільності, без всяких домішок смішних прикрас, і був ясний до самого горизонту, як освітлений простий простір, що йде в нескінченність часу і світу.

Читаючи, Вермо відчував спокій і щасливе переконання вірності своєму життю, ніби старий серйозний товариш, невідомий в обличчя, підтримував його силу, і все одно, навіть якби загинув в знеможі інженер Вермо, він був би мертвим піднятий дружніми руками на висоту успіху — і вцілілі товариші добудуть з глибини землі материнське море і світло сонця перетворять на електрику.

Під ранок Вермо вийшов назовні. Земля оберталась і несла тутешнє місце назустріч сонцю, і сонце показувалося у відповідь. Але Вермо не вдумувався в це явище, вдумуючись зазвичай у все, що потрапляло; він занадто начитався за ніч і відчував себе зараз недостатньо розумним. Він відійшов далі в степ і ліг в неї вниз обличчям з настроєм своєї меншовартості.

Звідкись із ділянки до Вермо підійшов Високовський. Він сказав, що зняв з пасовищ дванадцять пастухів на допомогу технічним бригадам, а корів доручив найбільш свідомим бикам; він вже робив досліді самоохорони і самокормлення стад, привчаючи окремих биків до певного поголів'я корів, організовуючи цим кроком бичачі сімейства. І що ж? — бики б'ються між собою, кожен бажачучи забезпечити для своїх корів кращу траву і водопій, а корови мирно пасуться і повніють в тілі. Якщо перейти на спосіб бичачих сімейств, то можна вдвічі скоротити степовий штат людей.

Вермо не слухаючи дивився на Вісоковского.

Потім він повернувся в хату, де як і раніше спали робочі; але лиця їх, освітлені зорею, мали урочистий вираз. Вермо зрозумів, наскільки міг, стовпів революції: їх думка — це більшовицький розрахунок на максимально героїчну людину мас, приведеного в героїзм історичним лихом, — на людину, яка виснаженою рукою задушила збройну буржуазію в сімнадцятому році і тепер творить спорудження соціалізму в скудній країні, беручи первинну речовину для нього зі свого тіла.

Ця ідея нечутно розчинена в книгах, прочитаних Вермо вночі, — тому що її не можна почути дрібним серцем індивідуаліста або буржуя.

У той же день Вермо склав бригаду в сім чоловік і сам став в її ряди. Він хотів здійснити ставку на творчу пролетарську людину, з тим щоб винахід став способом роботи, щоб не Кемаль тягав колоди, а вітер або віл і щоб робота йшла на глузді, а не на сумному терпінні тяжкості, як працює міщанин капіталізму.

До кінця першої десятиденки в бригаді майже не застосовувалася чорна праця — її змінили дерев'яно-мотузкові і залізні пристосування, рухомі тваринною силою волів. Через два місяці, вже восени, прибули з Ленінграда перероблені електрозварювальні агрегати та інше необхідне обладнання. Одночасно з численними машинами приїхали Босталоева і інженер Даев.

Босталоева їхала від залізниці через колгосп і привезла з собою Умрищева, що змирився і якого раніше вислала Федератівна в радгосп для перевірки в робочому котлі.

Умрищев був давно виключений з партії, переніс суд і відрікся в районній газеті від свого чужого світогляду. Він ходив тепер боязко по землі, не знаючи, де йому місце, довгі дні жив при Федератівна в якості домашнього господаря, чому Босталоева з нез'ясованої причини раділа і сміялася протягом усієї спільної дороги в степовому фаєтоні, а Умрищев тільки сторонився від неї на вузькому місці сидіння.

Босталоева була кілька днів у Москві, в Скотоводоб'єднанні, і привезла звіти новину для всіх робітників: в "Батьківських двориках" організовується зразковий дослідно-навчальний м'ясокомбінат. Це питання було піднято крайкомом партії і тепер всюди узгоджене і обмірковане.

Ще через деякий час в "Батьківські Дворики" з'їхалося велике число людей з Москви і крайового центру: вони повинні були брати участь в організації навчального м'ясокомбінату і бути свідками першого в світі буріння землі електричною дугою, щоб пропалити ґрунт до води.

Інженер Вермо, як тільки отримав вольту агрегат, поїхав з ним в степ невідомою дорогою, взявши з собою одного Кемалю.

Повернувшись через чотири доби, Вермо встановив агрегат серед новоспоруджуваної садиби радгоспу; запустив мотор і направив фронт сяючого, кулястого полум'я вертикально в надра землі.

Делегація Москви і краю сіла на той час на лави навколо виючого агрегату; стовп їдкого газу піднявся над породою, що плавилась і оберталась в магму, потім — через півгодини — пролунав вибух, і назовні вирвався вихор пара: це полум'я увійшло в масу води і попало в її в пар. Вермо вимкнув агрегат.

Кожен з присутніх тут оглянув зроблену свердловину: вона була неглибока, близько трьох метрів, оскільки радгосп стояв в низовині, внутрішня поверхня свердловини покрилася розплавленою, застиглою тепер породою, що надавала міцність колодязю від обвалу, і внизу світилася вода. Потім Вермо і Кемаль, налаштувавши полум'я в гостру форму, стали різати його лезом заздалегідь заготовлені самородні камені і тут же зварювали їх знову в моноліти, складаючи суцільну стіну, щоб було ясно, як потрібно будувати тепер житла людям і притулок худобі.

* * *

У глибоку осінь з Ленінграда в Гамбург відплив корабель. На борту корабля знаходилися інженер Вермо і Надія Босталоева. Вони мали відрядження до Америки терміном на півтора року, щоб перевірити там в дослідному масштабі ідею надглибокого буріння вольту

полум'ям і навчитися добувати електрику з простору, освітленого небом.

На березі їх проводжали дві фігури невеликих людей: Федератівна і Умрищев. Старенька приїхала здалеку, щоб проводити Босталоеву і поплакати за нею на вічне прощання, бо вона вже не сподівалася прожити півтора року: надто активно билось її серце все життя, і воно втомилось.

Федератівна була одягнена в капелюх, який сидів на її голові, як будяк; маленький сумирний Умрищев тримав під руку стару жінку і витирав очі білою хусткою від співчуття. Він ще в колгоспі полюбив Федератівну за жвавість, за відкриту пристрасність серця, за нещадність її ідейного духу, і старенька, будучи позитивною жінкою, захопилася поступово терплячим негативним дідком, так що вони одружилися протягом часу.

Корабель поплив в водяні простори землі. Вермо і Босталоева відійшли від борту. Дідок і бабуса залишилися на далекому березі і довго плакали, дивлячись на горизонт, а потім приступили до взаємного втішання один одного.

Увечері того ж дня, лягаючи спати в готелі, Умрищев довго кректав, припускаючи і боячись висловитися.

— Мавруша, а Мавруше! — звернувся він після томління до Федератівни.

— Що тобі, дідусь? — охоче запитала Федератівна.

— А що, Мавруше, коли Микола Едвардович і Надія Михайлівна почнуть з денного світла робити свою електрику, — що, Мавруше, що не настануть на землі тоді сутінки? .. Адже світло-то, Мавруше, все в проводіховається, а дроти, Мавруше, темні, вони ж чавунні, Мавруше! ..

Тут лежача Федератівна обернулася до Умрищеву і полаяла його за опортунізм.